Dr.Saleh Ebrahimi

نه‌ته‌وه‌ی کورد :

سترابۆن، هیردۆت و گزنفۆن مێژونوسانی یۆنانی زۆرجاران ناوی کوردیان بردوه‌و به دورو درێژ قسه‌یان له نه‌ته‌وه‌وگه لی کورد کردوه.

گزنفۆن له ۴۰۱ ی به رله زاین له‌کتێبی خۆیدا: (گه رانه وه‌ی ده هه‌زار یۆنانی) له‌م نه‌ته‌وه‌وگه‌له ره‌سه‌نه ناوی بردوه‌که چلون گیروگرفتیان بۆسپاکه ی ئه‌و به‌دیی هێناوه،گزنفۆن ئه‌لێ:کورده‌کان له‌ناوچیا و چرائه ژین و هیچ کاتێ نه‌بونه ته، به‌رده‌سی خه شایارشاو ئه‌رمه‌نی‌و ئاشۆری و له‌که تیبه‌کانی پاتشای ئاشۆریه‌کانیشا، به (کردو...) ناوبراون‌و له‌کتێبی په‌هله‌وی: شاره‌کانی ئێرانیشدا، به‌کوهیاران، کردو، واتا: کوردان، ناو براون.

ـ له ده‌وره‌ی ساسانییانا کورده‌کان له‌زۆربه‌ی شه‌ڕو جه‌نگه‌کانا به‌شدار بون، له کارنامه‌ی ئه‌رده‌شێری پا په‌کانا جه‌نگی کورده‌کان له ته‌ک پاتشا ساسانییه‌کانا، شی کراوه‌ته‌وه،کورده‌کان دوای دوابڕانی حوکومه‌تی ساسانی له ڕاست عه‌ره به‌کانا پیاوانه راوه ستاون‌و دینی پیرۆزی ئیسلامیشیان به دڵ‌و داو وه‌رگرتوه، نه‌ک به‌زۆر، به‌ڵام باری خۆیشیان هه‌ر پاراستوه‌و رایان گرتوه.

کورده‌کان له راست هاشاوڵی بێ به‌زه‌ی یانه‌ی تورکه سه‌لجوقییه‌کانا له سه‌ته‌ی یازده هه‌می‌زایینی‌و هێرشی مه غول (سه‌ته‌ی ۱۳) له‌راست هاشاوڵی ته‌یموره‌شه له (سه ته‌ی پانزه‌هه‌م) نه‌به زانه راوستان‌و سپا خوێن خۆره‌که‌یان شکاندوه.

له سه‌ته‌ی ۱۶ی زاین له دولای کوردستانا، دوحوکومه‌تی به‌وزه دامه‌زرا له ئێران حوکومه‌تی سه‌فه‌وی‌و له تورکییه‌ش حوکومه‌تی ترکی عوسمانلی، ئه‌م دوحوکومه‌ته‌نێزیک به (۳۰۰) ساڵ جارو بار پێکه‌وه ئه‌یان کرده سیمڕ سیمڕو جه‌نگ.

کورده‌کان، باوه‌کوله‌ره‌گ‌ژیا، له ته‌ک ئاریا: ئیرانییه‌کانا هاو خوێن بون، به‌ڵام له به‌ر زوڵم و بێدادی میروپاتشا سه‌فه‌وی یه‌کان‌و هه‌روا، له‌به‌رئه‌وه‌ی له سه‌رڕچه‌ی و رێگای سوننی بون جار جار ئه‌چونه‌لای عوسمانلییه‌کان‌و به‌دژی سه‌فه‌وی یه‌کان جه‌نگیان ئه‌کرد.

له ساڵی ۱۵۱۴ زاین داله جه‌نگی چالد راناله با شوری گوڵ ئاوی ورمێ داکورده‌کان چونه یارمه‌تی تورکه عوسمانلییه‌کان‌و سپای شائیسماعیلی سه فه‌وی‌یان تێکشکاند، ترکه

Dr.Saleh Ebrahimi

عوسمانلییەکان سپای شائیسماعیلی سەفەوی یان تێکشکاند. ترکە عوسمانلییەکان لە بەرانبەرا بەڵینی سەر بە خۆی ناو خۆی: (خودموختاری) یان بە کوردەکان دابو بەڵام جەنگی چالدران بە زیانی نەتەوەوگە لی کوردتەوا و بوا چونکالە دوایدا کوردستان لە نێوان تورکییە و ئێرانادابەش بو، سێبەشی کەوتە بەردەسی تورکی عوسمانلی و یەک بەشی دیکەی کوردستان کەوتەسەر ئێران، سوڵتان سەلیم و شاهەباس لەوبابەتەوە پەیمان نامەیان لەگەڵ یەکا بەستو ئەوپەیمان نامە، لە ساڵی ١٦٣٩ زایینی بە هۆی شاهەباس سەفەوی و مورادی عوسمانلی یەوە مۆر کرا، بەڵام کوردەکان ئەم سنوربەندی یەیان قەبوڵ نەکردو لە هەردو حوکومەت راسانو توانییان لەتورکییەو ئێرانا میرنیشینگە لی کوردی بە دی بهێنن و تارادە یەک بگە یێنە سەربەخۆی هەرێمی. میرنیشینەکانی موکری و ئەردەڵان لەکوردستانی ئێرانا تا ئاخر و تۆخری سەتەی نوزدە هەم بەهۆی میر و مە زنە کوردەکان بە رێوەئەچو، بەڵام لە هەوەڵی سە تەی بیستە ما، حوکومەتی ناوەندی ئێران کارو نیازی بەحوکومەتێکی بەوزەهە بوتابێ وەی بتوانێ گەلاڵە تالاّن کارانەکەی خۆی بەرێ بە رێوە. هە روەها حوکومە تەکانی کوردی گول ئاوی وان و بادینان و هەکاری و دییار بەکریش لە تورکییە دابە دەس پاتشا زۆروێژە تور کە تەرەسەکانی عوسمانلی لە ناو بران و قڕیان خستە ناو سە رۆک وبنۆکە کوردەکان، لە سە تەی نوزدە هە ما هەرکاتێ کوردەکان لەو حوکومەتانە رادە سان و ئەیانە ویست خۆیان سە ربە خۆ، پکە ن، کوردە خودان زەوی یە، گە ورە کانیان ئە کردە، هۆرە، بۆ کوردە، دژ، حوکومە تە دژ کوردەکان و کوردیان بەکورد ئەدابەکوشت.

لە سە تەی بیستە میشا هەستان و راپە رینی کوردەکان کە بە شێوەی نیشتمانی تایبەت دەسی پێکراوەو هێما نیش بەردە وامە، کە وتە، بەر، رەوتی کێبە رکێی ئیمپریالیزم، لە ڕۆژ هەڵاتی ناو راستاو خۆرهەڵاتی زریەی مەدی ترانەدا، ئیمپریالیزمەکان لەم هەرێمانە دا بۆ پەرەپێ دان، بە وزەو سود وەرگرتنی خۆیان لە و دە مە وە، لە مە سە لەی کورد، بە فڕوفێڵ کە ڵک وەرئەگرن، لە مە ولا گەلی کورد، ئە شێ سیاسەتی ئیمپریالیزم بناسێ و دە سی ڕەشی ئیمپریالیزم و نوکە رە دروشم دارەکان وبێ دروشمەکانیان جوان بخوێنێتە وە و خۆی لە داوی ئە وخۆین مژو گەڵ دژمنانە بپارێزی تازو و ئاسان بتوانێ بە مافی خوراوی خۆی بگات کە

٢١٣ ـ شه پۆل

ماوەی زیاترله سەت ساڵە هەوڵی بۆ ئەداو لەکاتی را پەرینی شێخ عوبە یدیلای شە مزینی یەوە کە بە دژی قاجارەکان دەسی پێکردوەگەلی کورد، توشی سیاسەتی تـوشی ئیمپریـالیزمو نوکەرەکانی بووە، گەلی کوردئەشێ بەکردەوە، کارێ، بکات، کە، شۆرشەکەی سودی گشتی، گشت چینە رەنجبەرەکانی کورددابین بکاتو رەوتێکی وای هەبێ بەدژو زیانی ئیمپریالیزم بە تایبەت ئیمپریالیزمو نوکەرەکانی تەواوبێت.

تە بەری ئەڵێ: ئەردە شێری بابەکان لەکوردانی بازرنگی یابەرزنجە یە، کـوردانـی بارزنگی یا بەزرنگی یا بازنجان یا بیزنجان تا ماوە یەکی زۆر دوای داهاتنی دینی ئیسلام هەرلە فارسا ئەژیان.ئیبنی خوردادو ئیستە خریش زۆر بە دورو درێژی لەگە لی کوردقسەیان کردوە، (کەردۆ) بە فەتحەی کاف لە ئەزمانی ئاشۆریدا بە مانای جەنگ ئاوەرو دلێرو نەبەزە، لە یە کێک لەکە تیبەکانی سەرگون پاتشای ئاشۆراکە بە شێوەی مێخی نوسراوە (کە ردو، یا کاردو) هەر بەومانایانە، بەکار براوە، دور نییە (گورد) یش کە بە مانای دلێرو نەبە زە، هەرلە وریشە، بێ[١].

هۆزی شوانکارە

ناسر تەکمیل هومایون لە ژێر سەردێری ناساندن و تەحلیلی: «دە فتە ری دڵگوشا» دا بە ناوی ناسیاوی لە تەک شوانکارەکاناڵە گۆواری هونەرو مەردوم[٢] ـ ئەنوسێ: بە سەرهاتی ئەم هۆزە ئەبێتە سێبەش:

١ ـ دەورەی یەکەم ئەوە یە کە هێمان مەزنەکانی شـوان کـارە نـەچبونە جـە غـزی رامیاریو میری یەوە، ئەو جۆرە بنەماڵە مەزنانە خۆیان لە بنە ماڵەی ئەردە شێری بابەکـان ئەزانیو باوەڕیان وابو کە باو با پیرانیان تائە سپە هبودی فارس روییشتبون و دوای داگیرکرانی ئێرانو کوردستان لەلایەن عەرە بەوە،خۆیان لە ئیسفەها ناشاردبوە وە (١) بە قسـەی ئـیبنی بەلخی: بنە ماڵە مەزنەکانی شوانکارە (لە سەرەتای قەرنی شەشە می کۆچییا بە رانبەری قەرنی

---

١ ـ ئێستە خری فەسلی فارس، تە بەریج ٢فەسڵی ساسانیان مێژوی واژەگەلی سامی نوسراوی دوکتور ئیسرائیل چاپی میسر لاپەرەی ٤٥ س ٦ ـ سەبک شناسی بە هارچاپی سێهە م تاران ساڵی ١٣٥٠ هە تاوی.
٢ ـ ژمارەی ١٨٨ بە فرانباری ساڵی ١٣٣٧ چاپی تاران.

Dr.Saleh Ebrahimi

دوازەهــەمی‌زایــینی) پــێنج تــیرەی گــەورەبون، ئیسمــاعیلیان و رامـانیان و کرزوبییـان و مەسعودیان‌و شکانیان(٢).

ئیسماعیلیان لە هۆزە کـانی‌ترگەورەترو گـرنگترو نـاودارتـربون،خۆیـان ئـەداپـاڵ مەنوچیهەر.

رامانیانیش لە بابەت هەبونی داب و دەستوری هۆزەواری وجەنگ ئاوەری و نە بەزی یەوە زۆر ناوداربون. ئەوانی تریش لە جێگای خۆیانا خودان سامان و دەسەڵات و بەوزەبون (٣)

لە ئاخرو ئۆخری حوکومەتی دییالە مەوە، هێزو دەسەڵاتی شوانکـارە یـەل لەبـاری رامیاری‌و سیاسییەوە، دیاردی ئەکرێ، دوای چەن شەڕوشورێک لەدەورانی غەزنەوییانا بە شێکی زۆرلەوهۆزە لەدەوروبەری دارابگردا نیشتە جێ ئەبن.

بە شی دوهەم: دەورەیە کە، هۆزی شوانکارە لە سەر زەوینێکا، بە ناوی خۆیان ناوداری مێژویی پەیائەکەن‌وکەم‌کەم ئەچنە ناوسیاسە تەوە.

حەمدولاّ موستەوفی قەزوێنی لە سەتەی هەشتەمی کۆچی (بەرانبەری‌سە تەی چواردە هەمی‌زاین) سەرزە وینی شوانکارە بە نێوان فارس وکرمان و ناوەندو پێتەختی ئەوان بەشاری (ئیگ = ئیج) ئەزانێ، ئیستە هْبانات، بەرک = (بەرگ یافرگ) تاروم، خیرە، نەیریز، کـرم، رونیز، لارودارا بگرد، دێتە ئەژمار(٤)

ئە و سەرزە وینە لە هەرێمێکی گەرمییانایە و هەندێ لەو جێگایە ئاو و هەواکەی نەزۆر گەرم ونە ساردیشە. ئەوسەر زەوینە چونکا، خاوەنی گەنم‌و پەمۆ و خورما وکشمیش و میوەی تربو، لەبابەت ئابوری یەوە گرینکی یەکی تایبەتی بەسەر، زەوینی شوانکارە دابو. حوقوقی دام‌و دەسگای ئەوان لەدەورەی سەلجوقییانازیاترلە ٢٠٠٠/٠٠٠ بە دراوی‌کاتی نوسراوە ـ حە مدولاّموستە وفی لە ساڵی ٧٤٠ کۆچی (بەرانبەری ١٣٤٠ زاین) تا ١٠٠، ٢٦٦ دیناری نوسیوە (٥) لەوهەریمە پڕپیت‌و بەرەکە تەدا لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی سەلجوقییە کان، بەسەرئێراناو ئەتابە کە کانو بەسەرفاسا، هۆزی شوانکارە وزەو هێزو ناوونیشا نێکیان پەیاکردبو و بنکە وقەڵاو جێگە و ریگایە کیان بۆخۆیان دابین کردبو.

Dr.Saleh Ebrahimi

له ساڵی ٤٨٨ کۆچی (به رانبەری ١٠٥٥/٥٦ زاین) فَضْلَوَیْه حسنویه (کوڕی فەزل، کوڕی عەلی، کوڕی، حەسەن، کوڕی ئەیوب کەیەکێک لە ئە میرانی ئیگ و لە هۆزی رامانیان بووه، لەمەلیک مەنسور، کوڕی عزّالملوك ئەبو کالیجا رئاخرین پاشای ئالبویه، راساو به دیل گرتی و به ندی کردو هەرێمی فارسیشی هێناژێر ڕکێفی خۆی (٦).

فضلویه: لەباری رامیاری یەوه، وای بەباش زانیوه کەلەتەک سەلجوقییەکانابە تایبەت (لەگەڵ قاورد، کوری، جه فری‌بیگ، برای ئەلب ئەرسەلان) خۆی رێک‌خات، هەرلەبەر ئەوه ساڵانەبه (٢٧/٠٠٠/٠٠٠) درهەم هەرێمی فارس له دیوانی سەلجوقی ئیجاره ئەکات. جاله سایەی دۆستی لەگەڵ ئه لپ ئەرسەلانا، شاری گشناوا یاجشناوا، ئەکاتە پێتەختی خۆی (٧) و کەم کەم لەسەلجوقییان دورئەکەوێته، تا به ئیشارەی خواجه نیزامولمولک هەڵ ئەکوتێته سەر ئەلب ئەرسەلان و ئەی کوژێ و پێستەکەی کای تێ ئەخنێ، ئەتا بەکانی دوایی ئەو وەک: خمارتگین و جەلالەدین چاولی، لەتەک بنه ماڵه ی سیاسی شوانکارەکانا، گێرەوکێشه یان (٨) هەبو... ئەمه لەسەرا نسەری چاخی حوکومەتی ئەتابەکانی فارسا دەوامی هەبووه. جار جارئەوان و جارجاریش شوانکارەکان پیرۆزو سەرکەوتوبون (٩). قوتبه ددین موبارێز کوڕی، نظام‌الدین یەحیا، جێ نیشی فضلویه) میره کوردێ بوکه بەدادگەری ولاتی ئاوەدان کردەوەو زۆرێ لەولاتانی تری خسته، سەرمیری شوانکاره (١٠) و به ئیلتیماسی کرمانیان یارمەتی دان (١١) - وەئه وهەرێمەی له چنگ غەزان دەرهێنا، بەلام زۆری نەخایەنکه (نظام‌الدین مەحمودو سەیفەدین محەمەد)ی - برای وایان زۆر بوخەڵک هێنا، کرمانیان و غەزان بۆروخاندنی دام و دەسگای شوانکارەکان یەکیان گرت و عەجەمشای کوڕی مەلیک دیناریان هێنایه سه رکار (١٢) له ساڵی ٥٩٩ کۆچی (بەرانبه ری ١٢٠٢/٠٣ زاین) ئه تابەک سەعد، کوڕی زەنگی بۆتێک خستنه وەی هێزو وزەی شوانکارەکان لەگەڵ (نظام‌الدین) مەحمود - برای یەکێکەوت و ئەمەبو سەرکەوت.

له ساڵی ٦٢٤ کۆچی (=١٢٢٦/٢٧ زاین) قوتبەدین موباریزی شوانکاره کۆچی دوای کردو میراتی پاتشایی به (مەلیک موزەفه رەدین مه حەمەد) ی کوڕی برا. ئەڵێن ئەمه مرۆڤێکی زانست پەروەرو زاناو شیعردۆستو شاعیرو قسەزان و کارزان و کارکوشتەو زۆر شیاوی

سەرۆکایەتی بووە، کاتێ لە تەک زانایانا دائەنیشت. مرۆڤ حەزی ئەکرد بنوارێتە خو و ئاکارو گفت و لفت و قسەزانی و هەستان و دانیشتنی ئەوپیاوە مەزن و مەندو ماقوڵە (١٣) سنوری سەرزەوینی شوانکارە لەکاتی مەلیک موزە فەرەدین لە لای باشورە (جنوب) وەتا هەرێمی هورموز: [خلیج فارس] پەرەی ساندبو. لەوکاتە دا، ئەتابەکی بەدەس ئەبوبەکر، سەعد، کوڕی، زەنگی بو، کە (شیخ مصلح الدین) سەعدی (لڕی) دیباچەی گولستانی بەناوی ئەوداناوە (١۴) ولەم شیعرەشدا کارو کردەوەی ئەو بەسودترلە هی ئەسکەندەر ئەزانێ و ئەبێژێ:

(ترا سد یأحوج کفر از زراست   نە روئین چودیواراسکندراست)

ئەو دومیرەهونەر دۆستانە، واتا: مەلێک موزە فەرە دین محە مەد ـ ی شوانکارەو ئەبو، بەکر، سەعد، کوڕی زەنگی، هەردوکیان لە ساڵی ٦۵٨ کۆچی (١٢۵٩/٦٠ زایـن) کـۆچی دواییان کردوە.

دوبارە ئاژاوەو نائارامی گەرایەوە ناو خاکی فارس و کرمان، مە غولەکان لە مە کەلکێ زۆریان وەرگرت. هەلاکۆخان قەلای (ئیگ)ی گرت (١۵) و دوای خراپ کردنی ئەو قەلایەو قەلاکانی تری شوانکارەکان، قوتبەددین موباریز (= دووەم) کوڕی موزەفەرە دینی، کردە میری ئەو ناوەو خۆی گەرایە وە.

بە شی سێهەم: دەورەیە کە، مەغولەکان خۆیان بەسەر هەمو، مەڵبە ندەکانی ئـێرانـا، داسەپانبو، هەرێمی شوانکارەش وەک شۆینەکانی تری ئێران، زیانێ زۆری لێکـە وتـبو و میرەکانی شوانکارەش، ببونە دەس نیشانی مە غولەکان.

قوتبە ددین موباریزی دووەم، هەروەک فەزلە ویە (سەر بنە ماڵەی شـو انکـارە) دوای ئەوەی هەرساڵە وڵاتی بە شەش هەزار دینار زیرلە مەغولەکان بەئیجازە گرت، خۆی قەف کردو وەلامی ئەوانی نە دایە وە، بەقسەی: (نەتەنزی کاتێ وەرزێ میری کرد. گفی کردو سەری لەژێر باری هەلاکۆ هێنادەرێ) ئەم جارە، بەراوەژوی زەمانی ـ فەزلەویە (گەلی شوانکارە، لێی راسان و لە تەک مناڵەکانی براکەیا، ئەویان دەس بەسەر ناردە، مە تەرێزو ئۆردو تاگە ییشتە یا ساق (١٧) و مەلیک نیزامە ددین، حە سەن ـ ی ـ براکە یان کردە میرو جێ نیشینی.

Dr.Saleh Ebrahimi

مەلیک نیزامە ددین حە سە نیش. لە شەڕی سە لجوق شای فارس لە کازرونا، کوژ راو نوسرە تە ددین ـ ی ـ برای بووە جێ نیشی، وە ئەویش بە شەر بە تیژارلە ناوچو (۱۸) جە لالە ددین تەیب شا، لە سیانزە سالانە دا لە لایەن شوانکارە کانە وەبوبەشا و سیانزە سالیش پاشایی کردو لە کاتی ئەوا شوانکارەی میسریشی جە مە وەکردو مولک و حوکومەتێ، تە واوی گیر هێنا (۱۹) کوڕێکی هەبو، بە ناوی موزە فەرەددین محە مە دکە بە زۆر وکارایی زاڵ بو و دەسی کرد بە کوشت و کوشتاری میرو مە زنانی سەر بزێو و دزێوی ئە وناوە نـاوە (۲۰) بـە لام ئەمکوشت و بڕینە بووە هۆی ئەوە خەڵکی، لێ دور کە وێتە وەو لە ناو خۆیانابە تـایبەت لە تە ک مامی دا،بە هائە ددین ئیسماعیل بیێتە جەنگیان و هەردوکیان یە ک لە دوی یە ک بکە ونە دوای مە غولە کان و لە ناوچون.

شازادە کانی تریش، وە ک ناسرە ددین مە حمودو براکانی سەیفە ددین هەزارسەیف و غیبا سە ددین محەمەد (کوڕی جە لالە ددین تە ییب شا)و نیزامە ددین حە سە ن ـ ی برایشی = (هاوبە شی موڵکی براکەی بو) هە رکام ماوەیە ک میرییان کرد، بەڵام نەیان، توانیوە وزەی جارانی شوانکارە راگرن.

بە نی فەزلە وەیه

بەنی فەضلوەیهی ئەتابە کانی شوانکارە: حەمدولای موستەفی[۱] ئەوانەی بەئەتا بە کانی شوانکارە ناوبردوە.

۱ ـ فەضلوەیهکوڕی حەسنە وەیه سالی ۴۴۸ کۆچی مانگی

۲ ـ نیزا مەدین مەحمودکوڕی فلانکوڕی حەسنەوەیه

۳ ـ هەزا رئەسپ (موبا رەزەدین) کوڕی مەحمود...

۴ ـ حەسنە وەیه سالی ۵۰۵ ـ ئەگونجێ کە مەبەست حە سەن کـوڕی موبـارە ریـز سەرۆ کی شوانکارە بێ کە کوڕی ئەسیر ناوی بردوە.

۱ـ تاریخی گوزیدە ج ۱ پەرەی ۴۴۳ و خەلیل ئەدهە م پەرەی ۲۶۴.

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۱۹ ـ باوی کور دەواری

۵ ـ موزەفەر ەدین کوڕی حەسنەوەیه

٦ ـ قوتبەدین کوڕی موزه فەرەدین. ساڵی ٦۵۸. بار تولید بە (قوتبەدین کوڕی موبارەزەدین) ناوی بردوە.

۷ ـ نیزامەدین فەضلە وەیەکوڕی فلان کوڕی موزەفەرەدین ساڵی ٦۵۹ ـ بار تولید بە (نیزامەدین فەضلە وەیەکوڕی موزەفەرەدین کوڕی موبارەزەدین) ناوی بردوە. دیارە کوڕانێکی هەبوە ناویان دیار نییە

۸ ـ نوصرەتەدین ئیبراهیم کوڕی فلان کوڕی موزەفەرەدین ساڵی ٦٦۲.

۹ ـ جەلالەدین تەییب شا کوڕی فلان کوڕی موزەفەرەدین... ساڵی ٦٦۴ کۆچی مانگی.

۱۰ ـ بەهائە دین کوڕی فلان کوڕی موزەفەرە دین ساڵی ٦۸۱.

۱۱ ـ غیاسەدین کوڕی تەییب شاو براکەی نیزامەدین بەناو حوکومەتێکی لەساڵی ٦۸۸ هەبوە ـ بار تولید (نیزامەدین) ی بەکوڕی بەهائەدین داناوە.

۱۲ ـ مەلیک ئەردەشێر (بێ ناونیشان) ماوەی حوکومەتی کەم بوە، ساڵی ۷۱۳. کە بە دەسی موبارەزەدین محە مەد موزەفەر لەسەر کارلاچوە. قسەی بار تولید (۱۰۳) و مونەجیم باشی جیایی زۆرە.

حەسنەوەیە

فلان — ۱ ـ فەضلەوەیە

۲ ـ مەحمود

۳ ـ هەزار ئەسپ

۴ ـ حەسنە وەیە

۵ ـ موزەفەرەدین

Dr.Saleh Ebrahimi

موزەفەرەدین

فلان ـــ ٦ - قوتبەدین

۸ - نوصرەتەدین ـــ ۷ -نیزامەدین

فلان

۱۰ - بەهائەدین ـــ ۹ - جەلالە دین

۱۲ - نزامەدەین ـــ ۱۱ - غیاثەدین[1]

- سەرچاوە

۱ - عەباس ئیقبالٚ ئاشتیانی - تاریخ مەغول چاپی دوەم لاپەڕەی ۳۸۰ تاران ۱۳۴۱ هەتاوی.

۲ - عه باس ئیقبالٚ فارسنامه لاپەڕەی ۱۳٦-۱۳۳ تاران ۱۳۱۳.

۳ - دکتورزه بیحولاٚسەفا - مێژوی ئەدبیات لەئێرانا بەرگی یەك لاپەڕە ی ٤۰ تاران ۱۳۳۹.

۴ - سیاقی، تاران ۱۳۳٦.

۵ - بەم سەر چاوانەی خوارە وە بنوارە:

- ئیبنی ئەسیر - ئەلکامیل بە رگی ۱۰ لاپەڕە ی ۳٦۲ - شوانکارە.

- لسترنج - جوغرافییای مێژویی سەر زەوینی خیلافە تی شەرقی، تەرجەمەی مەحمود عیرفـــان-تـــاران ۱۹۵۹.

Yule (H) - The Book of ser Marco Polo, 2 ed - London 1874.

۱ـ سەرچاوە: کوری ئەسیر: ئەلکامیل لە مێژودا.

مێژوی گۆزیدە. دائرةالمعارف الاسلامیة - چاپی فرانسە، مادەی: (شوانکارە.)

نەسەبنا مەی خولەفا و شەهر یاران وسەیری مێژویی روداوەکانی ئیسلامی نوسرا وی زامباو یرو، تەرجەمەی دوکتور جەواد مەشکور. پەڕەی ۳۵۱ و ۳۵۲ چاپی ۱۳۵٦ هەتاوی.

لەئاخریدا زێدونیشتمانی شوانکارە کە وتە دەس روکنە ددین حەسە ن کوری هەزارئەسەبو تا جەددین جەمشید کوری ئیسماعیل، بە قسەی نە تە نزی: (هەرجارە حوکومەت ئەکەوتەدەس یەکێك لەو دوانە تا ساڵی (۷۴۲ کۆچی، بەرانبەری ۱۳۴۱/۴۲ - زاین) کە پیر حوسین نویان لە شیرازابو، حاجی لون، لەهیندوستانەوەلە ڕێگای سیرجانەوە گە رایەوەو ئەودوپاتشامەزنە، کەلەبنەماڵەو پاتشایانی ساسانی بون، کوشتنی و دوکە ڵی، لە کڵی ئەوبنەماڵە هەستان (۲۲)؛ ۲۲ - نە تە نزی لاپەڕەی ۹ و ۱۰.

Dr.Saleh Ebrahimi

شوانکارا *Soncara SHABAUKARA* مه قالەی بە کەڵکی چاپ کراوله دا ییرة المعارف اسلام. و نسخه خەتی مه جمع الانساب (به قەڵەمی محه مه د، کوڕی عـەلی شـوانکـارەیی) ـ له ئەنیستیتوی خاوەر ناسی فەرهه نگستان،عولومی شورەوی (لینینگراد) ژمارەی ۳۷۲).

٦ـ ئیقباڵ ئاشتیانی لاپەڕە ی ۳۸۱.

۷ـ ئەم شاره کەلەنێوان داراب و فەساو نەیریزا بو، له مونته خه ب التواریخ موعینی، نوسراوی موعیینه ددین نه ته نزی، به ته سحیح ژان اوین تاران ۱۳۳٦ خوشناوا هاتووه.

۸ـ عباس ئیقباڵ لاپەرەی ۳۸۱.

۱۰-۱۱-۱۳ـ نه ته نزمی (موعیینه ددین لاپەڕەی ۳ و ۴).

۱۴ـ بۆئاگاداری‌له باری ئەدەبی‌و هونەری‌له و هەرێمەداله ڕۆژگاری شوانکاره کانا، که ته نانەت له ناو پیاومه زنان و میرمیران و گورزوەشینا نیشا شوێنی هه بووه، بنواڕه سه فا ۴۱-[1]

ئه مه ش‌چوارینه یه ک‌که قوتبه ددین موباریز لەشینی غییاسه ددین ـ ی کوریدا و تویه‌تی:

(ای جـان پـدر کـه آن جهـانت خـوش بـاد
رفـتی زبـرم کـه جـاودانت خـوش بـاد
مسـلک بقـا را بفنـا، بگـزیدی
سوری سره کـردی کـه راوانت خـوش بـاد)

بۆنواندنی فەزیلەتی‌که ماڵه ددین ئیسماعیل (کوژ راو له ساڵی ٦۳۵ و شه وقی دیتنی وی ئه بێژێ:

چـون نـیست مـرا بـخدمتت روی وصـال
سـر بـر خـط دیـوان تـو دادم مەوسـال
گـویم فلکـا در تـو نقصـان آیـد
گـر زآنکـه رسـانیم زمـانی بوصـال

۱ـ ئیقباڵ لاپەرەی ۳۵۸.

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۲۳ ـ شه پۆل

که ماله ددین له وه لاّماده بێژێ:

(آنـــی تـــو کـــه خــورشید ســرافکـنده تست
هـــر کـــوست خـــداونـــد هـــنربنده تست

جویـــای کمـــالند بجـــان خـــلق جهـــان
وآنگـــاه بجـــان کمـــال جـــوینده تست)٤

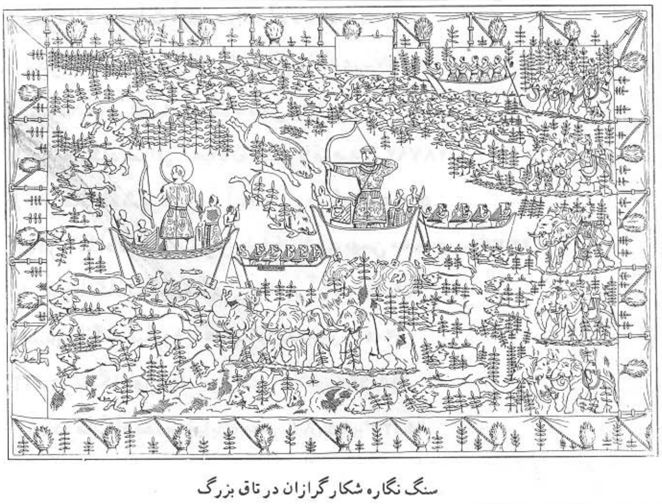

سنگ نگاره شکار گرازان در تاق بزرگ

---

١ ـ ١٥ ـ ١٦ ـ ١٧ ـ ١٨ ـ ١٩ ـ ٢٠ ـ نه‌ته‌نزی لاپه‌ره‌ی ٥ و ٦ مه‌لیك موزه فه‌ره‌دین له ته‌مه‌نی نه‌ود ساڵی دا له ساڵی ٦٥٨ له جه‌نگی مه غولانا شه هیدکرا.

ـ بۆئاگاداری. زیاتر بنواره تاریخ مه غول ئیقباڵ و مونته خه‌ب التواریخ موعینی.

٢٢ ـ نه ته نزی لاپه‌ره‌ی ٩ و ١٠. شه پۆل

Dr.Saleh Ebrahimi

کوردی شوانکاره

شوانکاره، هۆرێکی کوردی زۆر ئازاو نەبەزەو لە پێنج تیرەو هۆز، پێکهاتووە. رۆژ گارێک لە نێو جەرگەی فارسدا حوکومەتی سەربەخۆیـان هـەبووەو نـزیکەی صـەدو پەنجاساڵ ئەو حوکومەتە، هەرماوە.

دامەزرێنەری حوکومەتی شوانکارە، ئەمیر فەضلەوەیە، کە کـوری عـەلی کـوری حەسەنی ئەییوبی بووە، کۆبەی ماموستا جەمیل رۆژ بەیانی ـ حوکومەتی سوانکارە ساڵی [۴۲۱ ی مانگی و رێکەوتی ۱۰۳۵ ی زاینی] دامەزراوەو تا ساڵی [۷۵۶ ی مانگی و ۱۳۵۵ ی زاینی] هەر بەردەوام بووە، کورد و کوردستانی ئەمین زەکـی تـەرجـەمەی محەمەد عەلی عەونی، چاپی بەغا، پەرەی ۱۳۷ نەقڵ لەکۆبەی شەرەفنامە بەکـوردی پەرەی ۶۴ چاپی دوەم ساڵی ۱۹۸۱ی زاینی تاران چاپخانەی جەواهیری.

Dr.Saleh Ebrahimi

محەمەد کوڕی شوانکارە

٦٩٧ کۆچی ـ

محەمەد کوڕی عەلی کوڕی محەمەد لە هۆزی کوردانی شوانکارەی فارسەو یەکێک لە نوسەرانی فەصیحی سەتەی هەشتەم کە لەفەننی شیعرو شاعریدا خو دان هێزوبیری وردو ناسکو جوان بوە و بە خاجە (غیاث‌الدین) کوڕی ڕەشیدە دین (فەضل‌الله) داهەڵیو تووەلە ماوەی ساڵی ٦٩٧ کۆچی مانگی لە یەکێک لە ناوچەکانی شوا نکارە لە دایک بوەو ژیانی خۆی بە نوسین و شیعر و تن را بوردوەو لە ساڵی ٧٣٣ کۆچی دەسی کردوە بە دانانی مێژوی گشتی و لە ساڵی ٧٣٦ کۆچی تەواوی کردوەو دوای تەواو کردنی،ئەو کتێبەی پێشکەش بە خاجە (غیاث‌الدین) کردوە کە نیشانی ئەبوسە عید ئاخرین پاتشای مەغولی بدا، بلام بەر لەوە ئەبوسەعید بی‌بینێ ئەبوسەعیدی مەغول ئەمرێ و لە هەمان دەم وکات دالە زیمنی تالانکردنی گەرەکی (ربع رشیدی تەوزێر) نوسخەی ئەسڵی ئەوکتێبە لەنێو دەچێو نوسەر بۆ جاری دوەم لەساڵی ٧٤٣ی مانگی کتێبەکەی خۆی لە نوکەوە دائە نێتەوە و بە (مجمع الانساب) ناوی ئەنێ ئەمە هەر ئەوکتێبەیە کە لەو پەڕی ڕێک و پێکیو ڕەوانی و گونجاویو خونجاوی دانراوە و مێژوی جهانی لە سەرە تاوە تا پادشایی ئەبو سعید یمەغولی تێدا نوسراوە[1]

---

١ ـ سەرچاوە: مێژو لکەی وێژاوەری پیران سەعید نەفیسی لە ساڵنامەی پارس ساڵی ١٣١٧ کۆچی هەتاوی. تاریخی سلێمانی ٢١٩ ـ ٢٢٤ و مشاهیرالکرد ٢:٢٠١ و princeton 961 و ایضاح المکنون ١:٣٧ و ٦٦ و المستدرک علی الکشاف ٣٧٦ و شێخ معروف نۆدێی بەرزنجی چاپی بەغدانوسراوی مەولاناشێخ محەمەد خاڵخوابی پارێزێ شێخ محەمەد خاڵ لە ١٩٠٤ زاین لەدایک بوە و تائێستادە دەوانزە کتێبی بە کوردی و عەرەبی نوسیوە و لە چاپیش دراون. نەقڵ لەئەعلامی خەیرەدین زرەکلی چاپی ٦ ج ٧ پەرەی ١٠٥ و زەیلی کشف الطنون ج ١ پەرەی ٣٧ و بەرکوڵی پێنجەی قەصدەی بوردی یە شێخ مارف نۆدێی...وە پەرەی ٥ مجمع الانساب چاپی ١٣٦٣ چاپی ئەمیرکەبیر ـ تاران.

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۲۸ - شەپۆل

بەهاشە نگاری

۵۳۳-٦۲۲کوچی و ۱۱۳۹-۱۲۲۳ زاینی

ئەسەد کوڕی یەحیا سنجاری (شەنگاری) ئەبو بەرە کات کوری موسا کوری مەنصور کوری ئەوڵ عەزیز کوری وەهەب کوری هبان کوری سوار کوڕی ئەولا کوری رەفیع کوری رەبیعە کوری هبانی سەلمی سنجاری فەقیهی شافعی شاعیر، بانگ کراو بە (بەها).

ئەمزاناکوردە زانا بە زانستی فیقهبوەو لە زانستی خیلافیشدا دەسیٚ بالاٚی هەبوە و یە کێك لە زانا ناودارە کان بوە و زۆر ئازا و بەجەرگ‌و زیرە ك و نوکتەزان بوەو شیعری جوانیشی زۆرە.

بە شیعروتن ناوی داخستوەو بە پاتشایانی‌دا هەڵ وتوەو جایزەی لیٚوە رگرتون و زۆر ولاٚتان گەراوەو لە ستایشی گەورەپیاوان‌دا شیعری زۆرە و دیوانی شیعری هەیە، یەك لەو قەسیدانەی وا لە ستایشی قازی کەماڵە دین کوڕی شارە زوری‌دا وتویەتی:

وَ هَــــواكَ مُــــا خَــــطَرَ السُّـــلُو ببــاله   وَلَأَنْتَ اَعْـــلَمُ فــــى الغــــرام بحـــاله

وســــتى وشـــــى واشٍ اليك بـــاِنَّهُ   ســـالٍ هَـــوَاك فـــداك مـــن عُـــذالِـــهِ

ريّـــــان مــــن مــــاء الشــــبيبة والِّــصبا   شَـــرِقتْ معــــاطفُه بـــطبيب زلالِـــهِ

تســـرى النـــواظِــرُ فى مـــراكب حســنه   فتكـــاد تَـــغْرق فــــى بحـــار جمـــالِهِ

فكفَـــا عــــينُ كمــــاله فـــى نـــفسِهِ   وكـــفى كمــــالالديــــن عــــينُ كمــــالِهِ

ئەم زاناگەورە لە هەولێر لە **۵۳۳** مانگی‌و **۱۱۳۹** زاینی لە دایک بوەو لە **٦۲۲** مانگی‌و **۱۲۲۹** زاینی لە سنجار کەسیٚ رۆژە ڕیٚ لە موسڵ دورە بارگەی بە رەولای خواتێکناوە[1].

---

۱ - سەرچارە: (خ) کتێبێك لە تەراجم‌دا ۳۵ ساڵی ۷۰۴۳-(چاپی) کوری خەلەکان‌لە وەفیات‌الاعیان فی انباء ابناء الزّمان ج ۱ پەرەی ۱۹۳ و ۱۹۴ و ۱۹۵ چاپی قاهرە،کوڕی عیماد: شذراتٚ الذهب ۵:۱۰۴ ۱۰۴،کوڕی کەسیر. بیدایه ۱۳:۱۱۰،یاقوت: معجم البلدان ۳:۱۵۹ و ۱٦۰،وەمادەی سنجارو ئەعلامی زەرکلی بەرگی ۱ چاپی ٦ پەرەی ۳۰۲.

Dr.Saleh Ebrahimi

٢٧٠ ـ شه پۆل

حسن کامکار:

هو نه‌روه ری‌ناودار: خوالێخوشبو حه سه ن - ی کامکار:

١٣٠٢- ٢٤/٢/١٣٧١ی هه تاوی

حه‌سه‌ن کامکار، هونه‌رمه‌ندی بلیمه‌ت، ئاهه‌نگ‌ساز و مۆسیقیدانی به‌ناو بانگی کورد. له‌ته‌مه‌نی ٦٩ سالیدا باروبنه‌ی ژیانی پێچاوه و دلّه‌گه‌وره‌که‌ی له لێدان که‌وت.

کامکار له (نۆسان): خاکه‌لێوه‌ی سالّی ١٣٠٢ هه‌تاوی له شاری سنه چاوی به‌روی ژیندا هه‌لّێنا ته‌مه‌نی ١٢ سالّ بـو لـه مـه‌دره‌سه‌ی مـوزیکی نـیزام دامـه‌زرا و ئـه‌مرێکه‌وته بـو بـه هۆی ئاشنایی له گه‌لّ سازه جۆر به جۆره‌کاندا و وای لێهات به ئاسانی هه‌مو سازێکی لێده‌دا. به‌لاّم سازی تایبه‌تی ویۆلّون بو.

کامکار، بۆ زۆربه‌ی گۆرانی بێژه گه‌وره‌کانی کورد ئاهه‌نگی دروست کردوه، یـان له گه‌لیاندا سازی لێداوه و له‌په‌روه‌رده کردنیاندا، هه‌ولّی داوه. گۆرانی بێژانی وه‌ک، حه‌سه‌ن زیره‌ک، نه‌وبه‌ری، وه له جه‌وانه کاندا حوسێن شه‌ریفی، عه‌بباس که‌مه‌ندی، هوشه‌نک شگرف و... هێندی ئاهه‌نگی به نرخی بۆ هونه‌رمه‌ندانی فارس لێداوه‌و فێری کردون.

کامکار، زیاتر له نیو قه‌رن له پێناوی موسیقی دا چالاکی به نرخی نواند وه و توانی هونه‌رمه‌ندان و گۆرانی بێژانی گه‌وره په‌روه‌رده‌بکا. هه‌روه‌ها مۆسیقی کوردی به‌ره و بواری زانستی و عیلمی پالّ پێوه‌نا، وه کردی به موسیقی‌یه کی عیلمی و منداڵه کانی هه‌مو له ژێر چاوه

Dr.Saleh Ebrahimi

دێری باوکی دڵسۆزیاندا، هەریەکە بون بەهونەرمەندێکی ناوەبەدەروە و هەر ئێستا لە ئێراندا بنەماڵەی کامکارەکان بە گەورەترین مۆسقیدان دەژمێردرێن-ئەندامە هونەرمەندەکانی ئـەو بنەماڵە، برێتین لە بێژن، هوشەنگ، پەشەنگ، ئەرژەنگ، ئەرددوان، ئەرسەلان، قەشەنگ و ئەردەشێر.

خوالێخوشبو: حەسەن کامکار لە ساڵەکانی دوایی عومریدا. لە شاری سنە بنەکەنبو و بە ماڵەوە هاتۆتە تاران.

لەکارەبنەڕەتی و بە نرخەکانی کامکار و کوڕەکانی زیادکردنی دەف بە موسیقی ئێرانی بو.

دڵە گەورەکەی حەسەن کامکار لە رۆژی ١٣٧١/٢/٢٤ لە لێدان کەوت و دنیای بێ بەقای بەرە و بارەگای رەحمەت و بەزەیی یەزدان بەجێ هێشت.[١]

گۆرانی کوردی

گۆرانی فۆلکلۆری کوردی کە تیشکی خستۆتە سەر هێندێ لایەنی ئەو بەشە نامۆیە لە فەرهەنگی گەلەکەماندا، بە شێوەیەکی رێکو پێک کۆمەڵێ لایەن و لقو پۆی گۆرانی کوردی دەست نیشان و ساخ کردۆتەوە، هەرچەندکەموکۆڕیەکەی زیاتر لەوەدایەکە لە شی کردنەوە و ناساندنی هۆرە، قەتار، ئەلاوەیسی، سیاچەمانە، لاوک و حەیران بابەتەکە دەلەنگێ و تەنانەت نوسەرەکەی نامۆیە و بۆ ئێمە نەناسراوە، بەلام دە گونجێ بڵێین: کە بۆ ناساندنی پتری ئەم بەشە پێویستە پسپۆڕو کارزانی کورد بازوومەچەکی لێ هەڵکەن و ئەزمون و زانیاری خۆیان بـۆ دەوڵەمەند کردنی ئەدەب و هونەری کوردی تۆمار بکەن، ئەم بابەتە بە هەندێ دەستکارییەوە پێشکەش بە خوێنەران دە کرێ.

گۆرانی فولکلۆری، کەرەستەیەکی هەرە بنەڕەتی موسیقای فولکلۆرییەکە برێتییە لە: ئاوازوگۆرانی، ئاوازی ئامرازەکان، ئامرازە موسیقاییەکان، لەگەڵ جۆرو روخسار و ئاکارو

---

١ ـ ئاوای کوردستان ژومارەی ١٧٧ پێنجشەمە ٢٥ی خەرمانانی ١٣٧٢ی هەتـاوی و ٢٨ ربیع‌الاول ١٤١٤ی مانگی و ١٦ سپتامبر-ی ١٩٩٣ی زایینی (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

خاسیەتەکانی، هەر بۆیەشە فۆلکلۆریست و زانـا و پسـپۆرەکـان چ لەڕوی کـۆکـردنەوەو لێکولینەوە، چ لە ڕوی بەرا وردکردن و چەسپاندن، چ مەبەستگەڵێ بەنرخ دەخولقێنن، باشیش ئەزانین بەردی بناغەی چ ژیان و شارستانیەتێکی ڕەسەن و قـایم دائـەڕێژن و بنیـاد ئـەنێن. پەندێکی روسی هەیە کە دەڵێ: گۆرانی، قـوولّی بـیروئەندێشە و راسـتی‌یە، لەکـانی دڵـەوە هەڵقولاّنە، هەست جولاّنە، ساکاری وشت دەرخستنە، هەمو نەتەوەیەکیش گۆرانی تـایبەتی خۆی هەیە. گۆرانی ئاوێنەی گیانی گەل و نە تەوەو خەزینەوگـەنج و بـیرو ئـامانجی‌یەتی. خاسیەتی گۆرانی ناوگەل، لە روی باسەوە، ئەوەیەکە لە شتی جیا جیا دەدوێ و پڕە لە هەست و خواستی قوولّ و دەولّەمەند، لەگۆرانی دا هەڵچونی ئازایانە و سۆزی دلّ دەبیسترێ، لە لای هەندێ لە رۆناکبیران چوار چێوەیەك بۆگۆرانی کوردی دانراوە، بە پیێ رای بـیرەوەرانو پسپۆران، گۆرانی کوردی ئەکرێ، بە چەند بەشێك: گۆرانی - بەیت - لاوك - دیـلوك - لاوژە - باریتی - حەیران - قەتار.

هەروەها بە پیێ باری گوتن و لەبەر رۆشنایی مەرجەکانی کۆمەلاّیەتیش بەم جۆرە دا بە شی دەکەن:

١- گۆرانی کار: کە بریتی‌یە لەگۆرانی: (دروێنە - بێریانی - دارەوانی - کاروان - شوانی - کاسبکاری).

٢- گۆرانی بۆنەکان (موناسبات): ئەلف - گۆرانی بوك گواستنەوە (سەماو چۆپی - شەوارەگرتن).

ب - گۆرانی پرسە و ئازیەتباری

ج - گۆرانی ئایینی.

٣- گۆرانی رۆژانە: کە بریتی‌یە لە ئەلف - گۆرانی مندالاّن.

ب - گۆرانی لایلایە.

ج - گۆرانی دلّداری کە (لاوك - حەیران - گۆرانی - بەستە) دەگرێتەوە.

٤- گۆرانی ڕامیاری

٥- گۆرانیە ئازادەکان.

Dr.Saleh Ebrahimi

(موسیقای شاری و نیشتمانی، گۆرانی تازه) «تومابوای»کورد ناسیش له و باوه‌ڕه وه‌یه که‌ گۆرانی کوردی زۆر به ئاهه‌نگ و بانگه و گه‌لێ چه‌شنی هه‌یه. گۆرانی وا هه‌یه، هینی شه‌وه‌و به رۆژ ناگوترێ. ئه‌وه‌ی منالّ ئه‌یلێ، له‌وه‌ی گه‌وره‌و ئافره‌ت جیایه. ئه‌وه‌ی پیرێک ئـه‌یلێ له‌وه‌ی گه‌نجێك ناچێ. گۆرانی ناو چیاکان غه‌یری گۆرانی پێده‌شت یا جـه‌نگه‌لّ و رۆخـی روباره‌کانه. گۆرانی به‌یانی و نیوه‌ڕۆو پاش نیوه‌ڕۆ و ئێواره، هه‌مان گۆرانی نین و ئه‌ گۆڕێن.»

سه‌یدا حاجی جندی پسپۆری کوردی دانیشتوی ولاّتی روسیه، گۆرانی کوردی ئه‌کا به سێ به‌ش: ۱ ـ گۆرانی کار ۲ ـ گۆرانی ئه‌ڤین و دڵداری ۳ ـ گۆرانی سروشت. سه‌یدا جندی له و بڕوایه‌ش دایه که هونه‌ری دانانی شیعر له گۆرانی کوردی داگه‌لێ جۆره...، وه‌کو چوارینه:

(م ـ م ـ ن ـ م)... هه‌یه، مه‌سنه‌وی و دو به‌یتی وه‌کو:

(ر ـ ر ـ د ـ د)... هه‌یه دێڕی یه‌کەم و دوا دێره‌که‌ی یه‌ك قافیه‌یه، به تایبه‌تی گه‌ر هات و ته‌نیا گۆرانی بێژێك گۆرانیه‌که‌ی وت‌وه‌کو: (ی ـ س ـ ك ـ ل ـ ی)... ئه‌مه و شـێوازی بانگ کردنیش له‌م گۆرانیانه‌دا جۆراو جۆرو هه‌مه ڕه‌نگه.. به شێوه‌یه‌کی گشتی، پیاوی دڵدار به پیتی بانگ کردنی (و) و ژنی دڵبه‌ر به پیتی بانگ‌کردنی (ی) بانگ ده‌ کرێ.. واش ده‌بێ هه‌ندێ واژه‌و وشه له سه‌ره‌تای گۆرانی دا، پتر له‌جارێ ئه‌وترێته‌وه.. وا ده‌بێ له شێوه‌ی ته‌رجیع به‌ندو ته‌رکیب به‌ندا بێت.. جاری واش هه‌یه، برێتی و تێکه‌لاّوه له دو زمان وه‌کو: کوردی و فارسی، کوردی و تورکی، کوردی و ئه‌رمه‌نی..

ئه‌و تیپانه‌ی که به تێکڕایی له گه‌لّ گۆرانی کوردیشا ئه‌وترێ ئه‌مانه‌ن:

(هاهو ـ هاهو) ـ (ته‌و ته‌و) ـ (جانی ـ جانی) ـ هاهی) ـ (ده‌لی‌لی‌لی) ـ (ده‌لو لولو) ـ (وه‌یی ـ وه‌یی) ـ (وه‌یلو ـ وه‌یلو) ـ (وه‌یدل وه‌یدل) ـ (ده‌یویو) ـ (های های) ـ (هیوا هیوا) ـ (ئه‌مان ئه‌مان) ـ (ئه‌دن) ـ (ئاوا) .. گۆرانی و سترانی کوردی به‌م جۆره دابه‌ش کراوه:

۱ ـ دیلانێ: گۆرانی شایی ۲ ـ زیمار: گۆرانی شیوه‌ن ۳ ـ نارین: گۆرانی بوکانه‌یه ۴ ـ دیوروك: له گه‌لّ ته‌مبوردا ده‌وترێ ۵ ـ لاوك: گۆرانی شه‌ڕو شۆره ٦ ـ حه‌یران: گۆرانی دڵداری‌یه. ۷ ـ به‌سته: به هه‌مو گۆرانیه سوکه‌کانی دڵداری ده‌وترێ، به تایبه‌تی که له پاش مه‌قامه‌کان دێن ۸ ـ مقام: به مقامی رۆژهه‌لاّتی ناوداره و له گه‌لّ هه‌مو بابه‌ته شیعرێکا ده‌وترێ و گه‌لێ جۆری هه‌یه

۹- سۆز: گۆرانی ئایینی و دەروێشانەیە ۱۰- بەند: بەو پارچەگۆرانی‌یە دەوترێ کە لە ناو حیکایەتە کۆنەکان داهەیە، ۱۱-گۆرانی فولکلوری: کە لەگوندا زۆرە، وەك:

۱-یەك هوانراوە وەکو: خوٚم و بایەقوش هەر دو هاو دەردین.

۲- دو هۆنراوە وەکو: خەوانین نەخەوکەی میون بێدار
گوش بدەن وە دەنگ ناڵەی دەردەدار

هەر کەس خەفتیە، خەو خەیری بوت
هەرکەس بێدارە جو خوٚم دەیری بوت.

۳- سێ هۆنراوە وەکو:

بەو بچم نەوەیس پیرۆیمانە
لەوەیس بپرسین گونای کیمانە
کرماشان مەچم بیستون رامە
قەتلگای فەرهاد شەو مەنزڵگامە
هەرکورە مەچی (الله) یارت بۆ
ئاوەکەی زەمزەم سازگارت بۆ

۴- چوار هۆنراوە:

مـن خـاتر خـوانـیم مـن دەردە دارم
پەژموردەی روخسار خاڵەکەی یـارم
تـاکـەی دانـیشم لە سـای داری بـی
تـاکـەی بکـێشم رەنـجی غـەریبی
خوای بانی سەر کـارێ پـێم کـەردەن
عاجز بوم لەگیان رازیـم بـە مـەردەن
لە دو رەو هـاتم بشنـاسە دەنگـم
تـۆزی غـەریبی نـیشتگە لە رەنگـم

Dr.Saleh Ebrahimi

۵- پێنج هۆنراوە وەکو:

تـــاقە گـــوڵێ بـــوم بـــەسەر یـــاڵەوە
عـــاجز بـــوم لە دەس بـــای شەمـــاڵەوە
تـــاقە گـــوڵێ بـــوم بـــۆ خـــۆم ئەشنیـــام
بـــای شەمـــاڵ دای لێـــم لە ریشـــە کنیـــام
ئـــەوە مـــن مـــردم قـــاڵم بڕیـــاوە
گـــەڵای جـــوانیە کـــەم لە دار کەنیـــاوە
هـــەی داد هـــەی بێداد لەم بێـــدادیـــمە
بـــێ دادیـــم لە دەس شـــەو تەنیـــاییمە
هەی داد هەی بێداد تاکەی نەکەم دەنگ
گەوهەر فرۆش بوم مایەم بو بە سەنگ

ئەمە و شەش و حەوت و هەشت هۆنراوەش هەیەکە بە پێی ئیقاع و ئاوازی گۆرانیەکە دەگۆڕێ و کورت و درێژ دەبێتە وە:

٦- شێوەی پەخشانی هونەری هەیە، وەکو:

(لاوک - حەیران - هۆرە ... د.)

٧- بە شێکیش هەیە بە شیعری هونەری وکلاسیک، جار جارەیش بە شیعری فۆلکلۆری ئەوترێ وەکو:

(مەقام وگۆرانی تازە)

٨- بەشێکیش هەیە لە شێوەی شیعر و پەخشان دایە وەکو: (بەندو بەیت).

سەرباری ئەمەیش، ئەم هەمو لقانە دەگرێتە خۆی:

١- گۆرانی منالاَن.

٢- گۆرانی شایی و هەڵپەڕکێ.

٣- گۆرانی دڵداری.

Dr.Saleh Ebrahimi

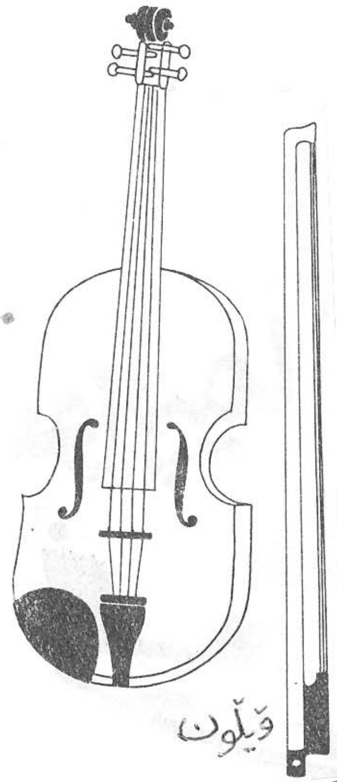

٤- گۆرانی شیوەن (ئاغا میرە - زیمار - چەمەری)

٥- گۆرانی ئایینی.

٦- گۆرانی کچانە یا باڵۆرە.

٧- گۆرانی کوڕانە

٨- گۆرانی منداڵانی حوجرە

٩- گۆرانی رەمەزان

١٠- گۆرانی بوکێو زاوا.

١١- گۆرانی نیشتمانی و سیاسی و شۆڕشگێڕانە.

١٢- گۆرانی و سرود بۆ منداڵ و مێرمنداڵانلە فێرگەکان.

١٣- گۆرانی یادەنگێو ئاوازی مەولود (مەولود نامە)

١٤- گۆرانی مەنەلوج

١٥- گۆرانی قەرەج و دۆمەکان

١٦- گۆرانیەکانی کارکە بڕیتی‌یە لە:

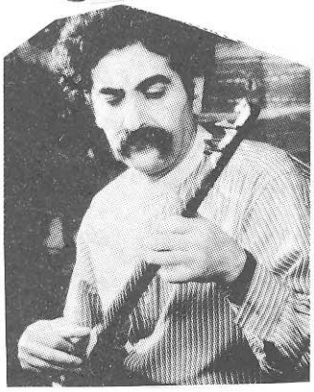

١- گۆرانی جوتیاران

٢- گۆرانی دەستاڕ، هارە،

٣- گۆرانی ئاسیاو

٤- گۆرانی ساوارکوتانەوە

٥- گۆرانی جونی.

٦- گۆرانی دروێنە.

٧- گۆرانی کرێکار

٨- گۆرانی بەقاڵ و دێوەرەوکوتاڵ فرۆش

٩- گۆرانی راوکەران.

١٠- گۆرانی شوان.یاگۆرانی دیزە وگۆزە کردن و قوڕشێلان، گۆرانی سەمەنی.

Dr.Saleh Ebrahimi

- گۆرانی میللی: نە تەوەیی:

لە نێو شارا سەر هەڵئەدا و چینێکی ناوەڕاستی نێوان جوتیارانی دێی و... چێژی لێ وەردەگرن و لە ژێر تەئسیری فولکلۆری خۆمان و گۆرانی بێگانە دایە... ئاوازەکانیشی سەرباری تەختی خورْ هەلاّتی و فۆلکلۆری هەندێ ئامرازی ئەروپایی وەکو: (کلدزیت - ئو کوردیون - ساکسیفون... تاد) لەگەڵ گۆرانی چینی پەرەسەندوی بورژوا دا هەیە...

- گۆرانی دانراوە:

شوێنی لە نێو شار دایە، دانەرەکەی دیارە، پتر لەسەر نۆتەی موسقا تۆمار دەکرێ... زۆر جار وەکو گۆرانی فۆلکلۆری لە نێو خەڵکا بلاّو دەبێتەوە... بەلاّم ئەم وەکو گۆرانی‌یە فۆلکلۆری‌یەکان نیە وتەمەنی کورتە و زو دەبڕێتەوە یا ئەبێ بەگۆرانیەکی فۆلکۆری، بۆیی زانای ناودار: جەمیل رۆژبەیانی لە بارەی ناوی گۆرانی کوردی، رایەکی هەیەکە دەڵێ: «... رەنگە ناوی هەندێ لە گۆرانی‌یەکانی کوردی زۆر کۆن بن، بۆ وێنە (قەتار) رەنگە لە وشەی (گاتا) وەرگیرابێ و گۆڕابێ وەلە کاتی خۆیا هەرگاتای پێ وترابێ. هەروا (هۆرە) رەنگەگۆرانی یەکی تایبەتی بو بێت بۆ ستایشی (ئاهۆرە مەزدا)... هەروەها (کەلهوڕی) رەنگە (کە لە ئاهۆرایی) واتە لە گۆرانی‌یە هەڵبژاردەکانی باسی ئاهورا بوبێت. جگە لەوە گۆرانی (خورشیدی) تا ئێستا گەواهە کەلە کاتی هەلاّتنی خۆردا وتراوە بەناوی نیازەوە، چونکە بەرامبەر بەوە، گۆرانی (خاوکەر)مان هەیەکە بۆ خەو هێنان وتراوە هۆرەش زۆر بە جێ‌یەکە یەکێ بێت لە گۆرانی‌یە تایبەتی‌یەکانی (ئاهۆرا مازدا)... یا هیچ نەبێ سەرچاوەکەی یەکێك بێت لە گۆرانی‌یە ئایینی‌یەکان. چونکە ئەبینی ئێستاش (هۆرە) هەر تەنیا هۆرەی دەروێش لەناو کورددا لە ئەمانە هەموی بەناوبانگترە، وە دور نییە (هۆرە و ئاهۆرا و هاوار) لە ڕوی واژە یا زمانەوە، لە یەك سەرچاوەوە هاتبن، وە ئەم وشە و مانایە تەواو لە وشەیەکی زمانێکی تری هیندو ئوروپی‌یەوە نزیکە،کە ئەویش وشەی (هورا)ی روسی‌یەکە بە مانای هاوار یا بڵێین - بانگ یا هەتاف - بەکار دێت،وەنزیکی ئەو ماناکوردی‌یانەیە،کەلاهور[1][2].

١- دور نییە کەڵهور لە (کەلْ و هور) وەرگیرابێ، کەلْ وەك کەڵەگا، کەلْ گامێش، کەلْمل: (کەل ملباوانم) کەلْ

Dr.Saleh Ebrahimi

گۆرانی بەشێکی هەرە کۆن و گرنگ و بە نرخە لە بەشەکانی فۆلکلۆری کوردیمان و لەهی میللەتانی تریش، وەسەردەمی پەیدا بونی ئەم هونەرە ئەگەڕێتەوە بۆ ئـەوکـاتەی کـە ئادەمیزاد وبەرەی مرۆڤ فێری زمان گرتن و قسەکردن بووە و بەتیری عەشق و ئەوین کاری پێکراوە و نێر و مێیان کەوتونەتە ئەوین بازی و خولیای یەکترەوە.

ئەوین گرنگترین هۆی پاڵ پێوەنەر بووە بۆ دروست کردنی ئـەم هـونەرە لە لایـەن ئادەمیزادەوە، ئەوەش بە هۆی ئەوەی کەوا ئەبینین زۆربەی زۆریان لەسەر ئەم بابەتە و تراون و لەسەروی هەمو نەریتەکانی تری کۆمەڵایەتیەوە دانراون... جوانـی نیشتمـان و خـۆرسکو سروشت تا رادەیەکی زۆر خۆیان لەگۆرانیە فۆلکلۆرییەکانماندا ئەنوێنن.[٣]

بلاو *BLAU* لە بابەت تایبەتیەکانی دەنگو ئاوازی کوردیو گرینگی ئەوانە زۆری گرینگی پیداون، دەڵێ: هەژارترین هۆزو عەشیرەی کورد لە بابەت ئاوازی دڵگیرەوەبێ نیازن، ئاوازی قارەمانانی جەنگی، عومەراغاکە لە (دیادین *DIADIN*) جارێ شاد، جارێ تـوند. جارێ خەفەتاوەر، مرۆڤ سەرسام دەماکە خەڵکی لە دەورکۆ دەبونەوە.

لییارد لە کتێبی نینەو اوکە لاواکانی ئەویێ ج ١ - پەرەی ٢٩٢ لەبابەت شیعرو موسیقای کوردی یەزید - ی یەوە سەیرە، دەڵی: لە سەرگۆری شێخ عادی لە لالەش گوێم لە چەن ئاواز

بەواتای قەوی، بەهێز وەبەکینایەواتای سەرۆک، سەردار و رەئیسیش ئەدا. هـور سـوکەڵەی ئـاهورا، ئـاهورامـزدا، (ئاهورمزد) کەوابێ: کەڵ هـور بـە تـێکرا بەواتای مـەزن، سـەرۆک و سـەرداری ئـاهورمەزدا پەرستـانە (رەئـیسی ئاهورایییەکان) لە زمانی عەرەبیشدا هور، خور، بۆتە (هو) دەروێشی کورد لە کاتی هاوارکردن لەخوا دەڵێ یا (هو، کە دەبێ هەرهەمان: (ئاهورا) بێ یا کەڵهورئەم هۆزە کوردە، سەربە (کلاهوری پاڵەوانی فەرمان رەوای پێشوی مازندەران بێ کە کە یکاوس ویستی بیخاتە بن فەرمانی خۆی، شانامە لە چەند جێگەدا ناوی ئەو کلاهورەی هێناوە کەدەڵی:

کلاهور کەلافاوە بوڵ لە مپەران - هەمونازی هەر بەو بو مازندەران - کلاهور پەیا بو، وەک شێری نێر - سەری دالە سەر داری ئازاو دلێر - کەپەنجەی دەپەنجەی کلاهور پەراند - هەمو نا خونی وەک خەزەلوەرهەڵوەراند - کە گاسی یەکانی مازندەران کورد بون و کلاهور دەشێ لەوان بوبێ - کە لۆرو گۆران تیرە یەکن و لە تورەمەی گۆدەرز - ی کوری گەشواد - ی کوری گیو، کە ئەو گیوە وەزیری کە یکاوس بووە و هەر خۆی لە حوکم کردنا حیساو بوگەو ئەو گۆدەرز - ە دو کوری بە ناوی (گیو و (رەهام یامامەرەهام) هە بووەو لە بنەماڵەی بوختی کوردن - کۆبە لەسەر شە رەفنامە ی ئەمیرشەرەفنجان بەکوردی پەرەی ٥٩٥ تا ٥٩٣ وە یادداشتی (شەپۆل).

٢ - ئاوێنە ژمارەی -١- چاپی ١٣٧١ پەرەی ٦۴ - قسەکانی بەرێز نورەدین ساڵەیی و دەس نـوسەکـانی بـەرێز عەبدورەزاق بیمار.

٣- ئاوێنە ژمارەی ١١ سالی ١٣٧١ - چاپی تاران (شە پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بوکە (بە درێژای تەمەنم قەت دەنگ و ئاوازی ئەونە خۆشم نەبیستووە کە تائەو رادە شوین دانێ و دڵ نشینیش بێ) دەنگی خۆشی نەی، شمشاڵ لە تەک دەنگو ئاوازی ژنان و پیاوان ئاوێتە ببو.

یالاوژە *LAWI* یا بەیتی کورتی غەنایی کەقسە لە رازو نیازی ئەوێندارو ئەوینگر دە کا، های لەیلێ، های لەیلێ... وای لەیلێ، وای لەیلێ ئەرێ لەیلێ دەلال... و جارجارەش دنەدەری راپەرێنە لەراست هێرشکاراندا، لاوژە بۆ جەعفەراغای شکاک کە لە چهریق کە بە دەڵە دزێ لە تسەورێز بەهۆی وەلعەهەد ـ ی قاجار کوژراوە[1]، پیاو دە کا بە ئاو. بوزکۆ: عەزیزخان کوری جەعفەرا غاو برازای سمکۆیمەزن کە موی تەلاّیی هەبو. یا لێ جانێ لێ جانێ... سابت کراوە کە لاوژەی کوردی زۆر بەرزتر و تەرزترلە قەسیدەی عەرەبە، لەسەرەتای سەتەی ۱۱ی زاینی عەلی حەریری لە شەمزینان بەزمانی کوردی شیعرومە بەستی نوسیوە و دیوانی شیعرەکانی بەدەس نوس بەدەس واسیلی نیکتین گەییوە. مەلا ئەحمەد ـ جزیری عارفی رەبانی بە شێوەی غەنایی،شیعری ئەویلە ریزی شاعیرانی بێ هاوتا داناوە ـ فەقێ تەیران: چریکە و مەنزومەی ئەسپ ـ ی رەش یاشەودێز، مەلای باتە دانەری مەنزومەی دمدم، حەکیم ئەحمەد ـ خانی دانەری مەم وزین بە شیعر ـ ی کلاسیکی، عەروزی، یا عەلی تەرە ماخیکەلە ۱۰۰۰ی مانگیی و ۱۵۹۱ و ۱۵۹۲ی زاینی کتێبی کوردی نوسیووەو ئیسکەندە رژاباڵە شاری ئەرزە رۆم چاوی بەو کتێبە کەوتووە،کە دەستوری زمانی کوردی یە. ۱۰۰ پەرەیە و عەبد رەقیب ئەم دەستورەی دیو ە[2].

یا ئەشعاری کوردی بەزاراوەی لوریو کونی کوردی: بابا تاهیر ی کورد[3].

۱ـ پێشکار: ئوستانداری تەوریز بەقورئان سوێند دە خواو قورئان بۆجە عفەرائما مۆر دەکاو بەفریودان وسوێندی بەدرۆ بانگی دەکە نەدار حوکومەی تەورێزو بەرەشە کوژی جەعفەراغای چهریقیان کوشت.کورد و کوردستان واسیلی نیکتین تەرجەمەی محەمەد ـ ی قازی پەرەی ۱۸٦ و ۱۸۷ چاپی ۱۳٦٦ و بە بەیت و لاوژە بەکوژرانیدا هەڵوتراوە. و. نیکتین کەژی ۱۲ (شە پۆل).

۲ـ (ژیناوەری زانایانی کورد... (شەپۆل).

۳ـ عوریان پەراوەی کورد و کوردستان نوسراوی واسیلی نیکتین پەرەی ۵۸۰ و ۵۸۱ و... تەرجەمەی محەمەد ـ ی قازی. ئەبی بڵێین: شیعری غەنایی کوردی بەئیلهام لەژن دەوترێ وەکلای لایێ.

Dr.Saleh Ebrahimi

کوردەواری ۲۸۰ / شەپۆل

دەنگ‌و ئاواز یا موسیقی کوردی

کەسایەتی و خوو ئاکارو داب‌و دەستورو لێهاتویەکانی بنەرەتی، وە تەنانەت خەوش و عەیبگەلێ کە دەبێتە هۆی جیایی نەتەوەیەک لە نەتەوەیی دیکە، بە نبوغی ئەو نەتەوە ناو دەنرێ[۱]

دەنگ‌و ئاواز یا موسیقی کوردی

ئاواز، یەکێکە لە هەستە دەروونییەکانی یەک نەتەوە، بەشێ لە دام و دەزگای هەناسەکێشانی زۆربەی گیان لەبەران لە لێو یا دنوک و دندوک تا دورێیانی خرخراکەو قورگ لە تەک سی‌پەلاک و ئەندامانی نەفەس‌کێشان، لەکاتی ئەنجام دانی ئەرکی ژیانی سەرشانی خۆی، توانایی بەدیهێنانی دەنگیشیان هەیە، گشت گیان لەبەرانێ کە بە دەم دەنگ دەردەبڕن، خۆی جۆرێ ئاوازە، ئاوازی قەناری، دیقل (کەڵەشێرو کەڵەباب)، بولبول، پەپوسلێمانە، کوند، ئەسب، گورگ، گوێدرێژ، داڵ، شێر، پڵینگ، کتک (پشیلە)، سەگ، بۆق‌و سیسر[۲].

۱- (ویلتێر، پەراوەی فەرهەنگی فەلسەفی، نەقل لە واسیلی نیکیتین، تەرجەمەی محەمەد قازی، کوردو کوردستان، بلاۆکی نیلوفەر - ۱۳۶۶، پەڕەی ۱۵۹).(شەپۆل).

۲- دەنگ: حیلە، لورە، سەرەسەڕ، زریکە، میاو، قرەقڕ، تەپەتەپ، بۆڵەبۆڵ، زرمەزرم، خرمەخرم، بۆرەبۆر، قیرە قیڕ، زریکەزریک، قیژەقیژ، زرەزڕ، هاژەهاژ، زرەزری زریزە، مرخەمرخ، قلمەقلم، قلپەقلپ، چریکە چڕیک، چریکەی دەنگ‌و ئاواز، تێ‌چریکاند، شریخەشریخ، شریقەشریق، بروسکەبروسک، خاوەخاو، زرنگەزرنگ، ترپەترپ، هاسکە هاسک، تاسکە تاسک، هەسکەهەسک، هەنسکە هەنسک، قۆرەقۆڕ، قوڵتەقوڵت، پشم‌وهۆر، پژم‌وهۆر، میزەمیز، بریکەبریک، چەقەچەق، شاپەشاپ، قرخە قرخ، فرتەفرت، گرمەگرم، زرم‌وکوت، خنکەخنک، چکەچک، تکەتک، قرتەقرت، گارەگار، قریشکەقریشک، ئاخ، ئۆخ، ئۆخەی، ئافەرین، هاوار. - هەروەها واژەگەلێ وەک ئافەرین کە واتای فیعل بدا، شیبە یا شەبیهی جوملەی پێ‌دەڵێن. ئافەرین یانی پەسەند و ستایشت دەکەم. بەڵام ئیسمی سەوت یا ناوی دەنگ تەنیا دەنگی تایبەت بە

Dr.Saleh Ebrahimi

دەربڕینی ئەو جۆرە ئاوازو دەنگانە لەو جۆرە گیانلەبەرانە، خۆی بۆ جۆرێ پێوەندی لە تەک هاونەوعانی خۆیاندایەو لە لایەکی دیکەوە نومایشی لێهاتوویەکانی خۆرسکی یە لەواندا، یانی منیش هەم... ئەشگونجێ بۆ دەربڕینی عەشقو ئەوین بێ یا بێزاری، ناڵە، دەربڕینی ئێش و دەرد... هەر جۆر بێ بۆ دەربڕینی هۆی دڵو دەرونە، بێ‌شک، لە دنیای خیلقەت‌دا، دەنگ بەر لە واژە هاتووەو بیری مرۆڤ زۆر بەر لەوەی واژە گیربێنێ، هەروەک زیندەوەری دیکە یا کەمێ سەرکەوتوتر لەوان، تەنیا بە هۆی کەرەستەی تازەوە، رازی دڵ و دەرونی خۆی هۆنیوەتەوە. ئەشگونجێ کە ئاهەنگ‌گەلێ بەرفرە، بەر لە پەیدابوونی یەکەم بێژە هەبووە، لام وایە لەم دەورەدا هەندێ لە بزوێنەکان کە لە سەرەتایی‌ترین شکڵی دەزگای وتاری بەدی دێن، لە نێو دەنگ و ناڵەو زنازنادا خۆیان نیشان دابێ. تایبەتمەندی شکڵ و نەرم و شلی ئەم دەزگایە لە ئینسان دا بۆتە هۆی پەیدابوونی یەک دوو پیتی «ب» و «د»، بێ‌دەنگی لێو و دیان، وە بیریش زۆر بە لەز ئەوانەی سەبت و زەبت کردووە.

بە پەیدابوونی کەلام و پێوەندی بیرو ئەندێشە سیلولەکانی مێشکیش رێگای پێ‌گەیشتنی زیاترو شوێندانانی موتەقابیلی لەسەر ئەندامەکان گرتۆتە بەر، واژە بێجگە لە بایەخی وێژاوەری و نیشان‌دان، ساختی ئاهەنگ و دەنگی هەیە، نیزامی تەنەفوسی‌و مەکانیزمی دەزگای وتاری، ئەو ساز و ساختەی بە واژە داوە کە بە هۆی ئەم تایبەتمەندی‌یە، دەتوانێ لەگەڵ پاراستنی باری پیتەکانی، بە وێنەی ئاهەنگیش بەیان بکرێ. بوونی واژە لە ئاهەنگدا پێوەندی مێژووی لە نێوان ئەو دووانەدا راگرتووەو دەنگ و ئاوازیش بەرهەمی پێوەندی ئەم دوانەیە، ئەبێ بزانین موسیقی رەسەنی کوردی، بەر لە زمانی کوردی بە وێنەی ئاوازی تەنیا هەبووە، پێگەیشتنی دەنگ‌و ئاوازی کوردی زۆر بە خۆرسکی هاتۆتە پێشەوە، چونکە کورد و خۆرسک پێوەندی زۆر نزیکیان پێکەوە هەیەو ئەو پێوەندی‌یەش هەروا بەردەوام پارێزراوە، ئاوازی کوردی، وەڵامی ناڵەو زاڵەی گیانیەتی کە ئازادانە لە چیاو کوێستانی رەنگین دا ژیاوەو

مرۆڤ وەک: قیژەقیژ یا دەنگی تایبەت بە ئاژاڵ وەک قاسپە قاسپ یا دەنگێ کە لە ژینگە و خۆرسکە دا هەیە. وەک خشەخش، کەوابوو دەنگ لەگەڵ ناوی دەنگ لێک جیان.

دەژی. دەنگ و ئاوازی کوردی، پەلەوەر، تافگەو سروەی دەم کەل، لە دڵ و دەرونـی گشتیان، بە تایبەتییەکی تایبەت بە خۆیان فێری بوون. خاتو جەمیلە جەلیل، لێکۆڵەری کورد لە بەشی شۆرەوی بەروو لە ساڵەکانی ۱۹۸۸ی زایینی لە سەر دەنگ و ئـاوازی کوردی و دانانی نۆت بۆ ئەوان، دەڵێ: دەنگو ئاوازی کوردی، دەنگدانەوەی ئاهەنگی شاخی رەنگینی کوردستانە. دەنگو ئـاوازی سـوێند، هـی بـاو بـاپیرانـمانە، هـاژەو خوشینی ئاوی چەمە خورین و تاڤگە پرهاژەو گیڤەکانە، کە لێرەو لەوێ ئەو ئاقارە، دەبیسرێ. دەنگی کزەبای سەر دوندی کێوە بەرزەکان و دەنگو ئاوازی باڵندەوقاسپە قاسپی کەو لە بناران و بارەباری مەڕو بەرغەل، نەعرەی سواران و ... ئایا ئەمە مێژووی زیندووی نەتەوەی کورد نیە؟ ئەم خۆرسک بوونەی دەنگو ئاوازی کوردی تەنانەت لە کر و تەونیشدا دەنگی داوەتەوەو خۆی نواندووە.

شیعرو هۆنە لە دانانو سازدانـی ئـاهەنگ و دەنگ و ئـاوازی کـوردی، لە دەزگـاو شێوەی جیاجیا، چ لاوژە، حەیران، قەتار، بەیت، سیاچەمانە، هـۆرە، ئـەڵلاوەیسی، بالۆرەو لاواندنەوەو... (باوەکو لە زۆربەیاندا ساز توانایی هاوڕێیکردنی لەگەڵ ئاواز خوێندا نیە)، هیچ شوێندانانێکی نەبووەو نیە. واژە بە جۆرێکی وا لە ئاوازدا دەتوێتەوە کە زۆر ئاستەمە بدۆزرێتەوە، بڕگەگەلی کۆنی موسیقی کوردی هێمان هەن کە تەنیا بە ساز (و شمشاڵ و ...) بە بێدەنگی ئاوازخوێن ئەبرێ بەڕێوە، هەندێ لەوانە زۆر کۆنن، هەندێکیشیان ریوایەتی گشتی ژیانی کۆمەڵایەتی نەتەوەی کوردە، کە بە زمانی خۆیان بە دەنگ و ئاواز دەیڵێن و دەیخوێنن. لە ئاوازی تایبەت بە هەڵپەڕکێ، کە بڕێکیان بە بێ ساز دەخوێندرێن. ئاهەنگ و بەتاڵوکە خـوێندن بـە پـێویستی هـەڵپەڕکێ کـەران دەگوڕدرێ، کەچی ئەو شیعرانە دووپات دەبنەوە.

ئێوە کەمێ لەم چەند شیعرە جوانە بیر بکەنەوە کە حەکیم مەولەوی کورد لە وەڵامی ئەحمەد بەگ کۆماسی دا بە زاراوەی کوردی هەورامی لە پەسەندی بوکی کـوردی دا فەرمویەتی، ئەبێ ئەمەش بڵێین: زاراوەی کوردی هەورامی هەر دەڵـێی خوا بۆ هۆنەو شیعروتنی بەدیهێناوەو خوڵقاندویەتی.

زیلەی گوارەو زرنگەی زەنگلەی زەر   لەرزەی نەونەمام، لەرەی لیمۆی تەڕ

Dr.Saleh Ebrahimi

شەوق زەوق و بەرق فەرق زەڕ کلاو   ورشەو پرشەی خۆی کولـــم و بۆ گلاو
شەقەو تەقەی گەرم، چەپلەو حیلەی نەرم   چریکەی وە ناز تریکەی وەشەرم
سەمای دەسمالان، رەمای نەوهالان   نەمای مەلالان نمای وەش خالان

دەی با بزانین لێکۆلەرانی هەندەران سەبارەت بە دەنگ و ئاوازی کوردی بیرو رایان چیە و چلۆنە؟ واسیلی نیکیتین لە پەڕاوەی کوردو کوردستان[١] دەنووسی گشت جیهانگەڕان لە بابەت ئاوازی کوردی‌یەوە، زۆر بە گەرمی و عەجباتەوە، یەکسان قەسەی لێدەکەن. زۆری لە گۆرانیەکان بە نۆبە، بەکۆڕو گەڕەلاوژە دەخوێندرێ، گۆرانی دروێنەوان لە بابەت فەرهادو شیرین چەند هۆنەیەک، لە ئەشعاری (تاس) کە لۆتکە لێخوڕەکانی (ونیزی) دەی‌خوێنن دێنێتەوە بیر[٢].

بلاو دەنووسێ: بێ ئەنواترین هۆزەواری کورد، لە بابەت گۆرانی و ئاوازی دلنەواز،

١- پەرەی ٣٠١ی چاپی ١٣٦٦ تەرجەمەی محەمەدی قازی بە فارسی، دەنووسێ: نیکلامار لە کتێبی خۆیدا (لە بابەت واژەی چەلەبی، پەرەی ١٢٧ تا ١٢٩، واژەی چەلەبی یانی خودایی، واژەیەکە کوردی، بەلام تورکیش بە کاری بردووەو لە کوردی وەریگرتووە. چەلەب: خودا، نەجیبزادە، خودانی بوت پەرستان، باش، نیژاد، شازادە، پیر، دەورەگەر، خونیاگەر، گۆرانی‌بێژ، کوری بەگ، ئاغازادە. چەلەبی: ئیسمی مەنسوبی چەلەبە. یەزیدی (ئێزدی - یەزت)، ئێزدی‌یەکان خودایەکیان بەناوی چەلەب دەپەرست و عیبادەتیان بۆ دەکرد. هەندێ دەلێن: واژەی ئاخری (علی اللهی) لە چەلەبی وەرگیراوە، خوندەکور، یا کوری خوا بەکار براوە. یەزیدی پێوەندی بە (یەزید بن معاویە یا یەزید بن ئەنیسە) نیە. یەزیدی لە ئێزدی (یەزت) بە واتای خوا، وەرگیراوە، چەلەب: کەرەستەی موسیقی: دو سەفحەی برنجی کە دەی‌کوتن بە روی یەکدا، زنازنا، شۆر، غەوغا، دەنگە دەنگ(سنج). عەشایری کورد کە پەیرەوی ئایینی یەزیدی (ئێزدی - یەزت)ن دوو جۆرن، رەشپۆش، سپی‌پۆش، لە نێو رەشپۆشان دا رۆحانی سەرهەلدەدا، رەشپۆشان بە چەلەبی ناودار بوون نەک یەزیدی، هەرچەند هەندێ لە رەشپۆشان بەناوی فەقیران دەناسرێن کە جۆرێ مەلای یەزیدی‌یە. یەزیدیان بە بێخەوش بوونی خوێن و ئەسل و نەسەب و ئەعیان و ئەشرافی خۆیان دەنازن. ناوی چەلەبی لە شاری مەهاباد وەک (عبدالله) چەلەبی هەیە. تورک چەلەبی لە واتای ئەرباب و خاوەن مال بەکار دەبا، چەلەبی لە ئاوازی عامیانەی تورکی و لە وتووێژی عامیانەی عەرەبی سوری: (سوریە) هاتووە کە دەلێن (حەلەبی، چەلەبی، شامی شومی، مسری حرامی) یانی: (حەلەبی لەتیف و زەریف، شامی(دیمشقی) شوم، مصری دز). واژەی چەلەبی کوردی‌یەو مێژووی کورد لە خۆیدا نیشان دەدا، واسیلی نیکتین کوردو کوردستان، تەرجەمەی محەمەد قازی، پەرەی ٣٠١و ٥٠٠ تا ٥٠٧ چاپی ١٣٦٦).

٢- ٣- تاس Tasse شاعیری ئیتالیایی (١٥٤٤-١٥٩٥) کە شیعری غینایی و حەماسی وتوە، جا لەبەر ئەوەی کەوتە بەر ئازارو شکەنجەی خێوی کلیسا، لە حالێکی نزیکی بە شێتی مرد.

بەهونەر زاحاودرێ، لەوشوێنەی کەهونەر لەخۆرسکو فیترەتی پاک و زولاڵی ئینسان سەر چاوەی گرتووەو لەهەمو شئونی ژیانی مرۆڤ رەنگ ئەداتەوەو لەگەڵ عەواتیف و رۆح و هەستی مرۆڤ پێوەندی راستەو خۆی هەیە، لەبەر ئەوە، بەزەمان یامەکانێ تایبەت کورت نابێتەوەو ئینسان بەدرێژایی تەمەنی خۆی، هەمیشە لەگەڵ جوانی و هونەردا ئیش وکاری هەبوە.

بەڵام ئەبێ بزانین: واتای هونەر چی‌یەو بەچ کارێک دێ؟ لەناساندنی هونەردا دەتوانین بێژین: کە هونەر، هۆیە بۆ سەبتو زەبتی عەواتیفی ئیلاهی و خودایی و هەستی پاک و بێخەوشی رۆحی ئینسانی لەقاڵبێکی دیاری کراودا .

هەرووەها هونەر، هۆیە بۆ راگەیاندنی ئەم هەستە، لە دنیای بیرو مێشکەوە، بۆ دنیای دەرەوەوبۆ نێو خەڵک و کۆمەڵگای بەشەری.

فێرکردنی ئەوە بەخەڵک، نەکردنی ئەوە لە زەمانێکەوە بۆ زەمانێ‌تر، بە تەناسوبێ کە هونەر بتوانێ کە ماڵی مەحزی رۆحی مرۆڤانی لە دنیای دەرەوەدا بنوێنێ و جوان نیشانی‌بدا، لە کەماڵی خۆی نێزیک‌تر بێتەوەو بەراوەژوش، هەرچی لەمە (عەینیەت بەخشین بە کەماڵی رۆحانی مرۆڤ) فاسیلە بگرێ، بێ بایەخترو بەرتەسکتر ئەبێتەوە کەوابو، هونەر هۆیە کە زۆر شوێندارە بۆگۆڕان و گۆڕاندنی تەواوی لایەنەکانی باری ژیان لە کۆمەڵایەتی‌دا.

هەروا هونەر خێوی ریسالەتی مرۆڤ سازیشە

هونەر بە کەڵک وەرگرتن لەم تایبەتیانە ئەتوانێ بەناوی یەکێ لەشوێن دانەرترین و گرینگترین کەرەستە، بۆ عومق بەخشین بۆنیشاندانی حەقیقەت و ناسینی مەعارفی ئیسلامی کەڵکی لێ وەر بگیردرێ.

مێژوی ئیسلامو لایەنە جیاوازەکانی رامیاری، کۆمەڵایەتی خووئاکاری «ئەخلاقی» سیرەو رەوشتی ئەنبیا وپیاوچاکان و خوو ئاکار باشان هەروەها کەسایەتی‌یە، دینی ورامیاری یەکان بەدرێژایی مێژو ئەکرێ بەوێنەی خونجاو، وگونجاو بەبیرو رای جیاجیاوە، لەقاڵبو بیچم ودیمەنی هونەردا نیشان بدرێن.

هونەر ئەتوانێ زمانی راگەیاندنی حەقایق‌بێ، بەتایبەت لەو شوێنانەی زمان هێزی

بەیانی بۆ نەبێ ولەتەوسیف و پەسن و تیگەیاندنی جوانی ڕۆحی ئینسانی و مرۆڤانی عاجز بن.

بەلاّم ئەمرۆ لەزۆر بەی نوختەی جیهان ئەوەی بە ناوی هونەر هەلْ ئەداو لەفەزاو هەوای نەخۆشی (نۆی بونەوە) و (شارستانیەت) بالْ و پەرپان دە کاتەوە، تکنیك وکەرەستەی هونەرە، نە ڕۆح و حەقیقەتی ئەوە، نەخشی تکنیك لە هونەردا تەنیا سەبت و زەبت و نەقلْی هونەرە.

دیارو رونە کە هەرچی تە کنیك ـی هونەروەر لەیە ك هونەری قوی تردا بێ لەراستیدا ئەداو بەیان و تەوصیف و پەسنی ئەو هونەروەرە لەبابەت هەستی خۆی زیاتر و کامڵتر ئەبێ، نەتەوە رۆژاوایە کان لەروی بنەرەتێکی ڕاست و دروست ومو فەق بـوّفێر کـردن و بـارهێنانی تاکەتاکی شیاوتە قویبەتی تە کنیكی پێوەندیدار بون: ناودارانێ لەدنیای هونەریان هێنایە مەیدانەوە، کەلەباری هێزی بەیان کردن ورونکردنەوەو تە کنیکەوە، بێ وێنەن بەلاّم ئەمە بەم واتایە نیە کە هونەر لەرۆژاوا داگەیشتۆتە پلەی کەمالْ وجەماڵی خۆی، بەڵکو لە بەرانبەردا هەر ئەو نەتەوانە لەروانگای دەسمایەی مەعنوی هونەر (هەستی بەرزی و عاتیفی) زۆر لەخۆر هەلاّتی یە کان کز ترو نزم ترن، هەروا نابێ لەبیر بکرێ کە هونەر تەنیا لە تە کنیك ساز نەدراوە. بەڵکو تە کنیك هۆیە بۆبەدی هێنانی قاڵبی زاهیری هونەر، ئە گەر هونەروەرێ، لە بارو بابەتی تە کنیکەوە بەتەواوی قەوی و لەحەدی نەوعی خۆی بێت، هێمان یە ك هونەروەر بەراستی نایەتە ژمارە، چونکا هونەر تەنیا بریەتی: لە صەنعەت و تە کنیك و زانستنیە.

هونەر کۆمەڵەیە کە لە هەست و تە کنیك لە گەلْ صەنعەت دایە، تە کنیك ئەبێ بەنۆبەی خۆی گۆیای هەستی بەدی هێنەری خۆی بێ، ئەنا تە کنیك ـی خالس هەرچـەنده بـەرز و لەحەدی کەماڵی خۆی بێ، بێ ڕۆح و گیان ئەبێ، یانی هونەر نیە، بەڵکو تەنیا صەنعەتە.

لەپێوەندی لەتەك هونەردا لەدنیای ئێستاکەیشدا ئەبێ بوترێ کە ڕەوشتێ کە مە کۆگەلی هونەری، تەنات ناودارترین هونەرستانە کانی جیهان لەریشتەگەلی جیاجیای هونەری یان گردۆتە پێش بریەتی یە، لە گرینگیدان بەتە کنیكی هونەر، بێ ئەوەی بەدابین کردنی هەستی عولوی یانی: دەسمایەی ئەسلْی هـونەر.. سـەرنجێکی یـان داو لەدابـین کـردنی دەسمـایەی مەعنەوی هونەر، هەمویان بە تەقلید ـی خود بە خودی ئیحساسی یە کترین و بە پەیرەوی کردن

لەهەست و ئیحساسی عادی قوتابیە سەرەتایی و هونەر خوازەکان لەجەرەیانی پەروەردە کردن و تەقوییەتی تەکنیکدا ئیکتیفایان کردوە.

بەم جۆرە، تەکنیک ـی قەوی تێکەڵ بەفەقری مەعنەوی (ئیحساسی عولوی: هەستی بەرزی) لەجیهانی هونەردا هەروەکو گورزێک بوەکەدرابێتە دەس تاکە تاکی ناباش و ناشیاو تا... لەحاند سەر سوڕمانی بیرو رای گشتی، کەرەستە ودەسکردی خۆیان نیشان بدەن و سەر لەخەڵک بشێوێنن و نەزانانە واداریان بکەن بە ئافەرین وتن و چەپڵە ڕێزان.

بەگشتی ئامانجی هونەرچییە؟ هەرچەندە، وەڵامی ورد وراست بەم پرسیارە، پێوەندی بەناسینی ورود و قوڵی هونەرەوە هەیە، بەڵام بەکورتی ئیشارەو ئاماژە یەک بە ئامانجی هونەر بۆ ناسینی پێوەندی هونەروچاوورا وراگەیاند زەروری یە، ئامانجەکانی بنەرەتی و گرینگی هونەری ئەصل و رەسەن وجسن وحەقیقی بریەتین لە:

١ـ تیف تیفەو تەلتیفەی روحی خاوەن هونەرە کە لەنەتیژەی پەرە گرتن وقووڵ کردنی هەستی بەرزی رۆحی هونەروەر لەکۆمەڵدا (چونکا حەقیقەتی رۆحی هونەر پێوەندی بە رۆحی هونەروەرەوە هەیە).

٢ـ زیندو کردنەوەی عەواتیفێ کەبە وێنەی خۆرسک و تەبیعی لەنێو مرۆڤگەلدا بەوەدیعە دانریاوە.

٣ـ بەدی هێنانی یەکبون و یەکیەتی رۆحی لەکۆمەڵدا، بەو مەرجە، کەهونەری حاکم لەکۆمەڵدا لەکاناڵی دروستەوە: (ئیحساس و رۆحی هونەروەرانی بەرپرس سەر چاوەی گرتبێ.

٤ـ بوژانەوەی جوانی و زێبایی خۆرسک و فیتری کە لەسروشتی مرۆڤدا دانراوە، بەڵام لەبیر بریاوەتەوە.

٥ـ بەدی هێنانی تەنەوع لەواقیعیات و حەقایەقی ژیاندا کە لەسۆینگەی یەک نەواختی، ماندوکەر بۆتە مەلال هێنەر کە دیارە ئەم جۆرە تەنەوعە، ئەبێ بۆ پێگەیین و هەڵدانی باری مەعنەوی هونەر بێ.

٦ـ سەرەنجام هونەر لە پلەی بونی خوێدا، جوانی ڕۆحی مرۆڤ لە قاڵب و شکڵی مەلموس و بینراو دا ساز بوگەو نیشانەکانی خوا باشترو روناکتر بە کوڕ و کۆمەڵ نیشان ئەدا جا دیارە بەسەرنجدان بەم هێزی نفوزە سەر سوڕما نەوە، کەلە نێو خەڵکدا بەیانی کردوە، کـە هـونەر هەروەکو زۆر بەی پەدیدەکەلی بایەخداری مەوجود لە کوڕو کۆمەڵگای بەشەریدا، هیچ کاتێ لەدەس درێژی حاکمانی ستەمکار، پاراستراو نەماگەو هەمیشە لە خزمەتی حوکەمەتی ستەمکار دا بوەو لەوە، بۆ باری ئیستحمارو ئیستثمار ـی گەلانی دنیاکەڵکیان وەرگرتوە.

هونەر، یەکێ لە باشترین و لەبارتیرینی کەرەستەی چاوو رای ئیستعمارگەرانە، بۆ دا سەلماندنی جینایەتیان، ئەمرۆش لەشکڵی پێچە لە پێچترین دا و بە تەکنیک گەلی زۆر پیشکەو توتر لە خزمەتی دیوە زمەکانی خۆرهەڵات و خۆراوادان.

لەوشوێنەی کە هونەر لەگەڵ عەواتیف و ڕۆحی مرۆڤ پێوەندی نێزیکی هەیە بەئـاسانی ئەتوانرێ لە لایەن حوکومەتەکانەوە بۆ ڕاکێشانی خۆشەویستی خەڵک و خۆکێشانە نێو ئەوان کەڵکی لێ وەربگیردرێ.

جا لەم ڕووەوە زل هێزەکان بۆ بەدی هێنانی مەبەستی شومی خۆیان لە لایەنی جیـاجیای فەرهەنگی رامیاری، ئابوری و... لەهونەر کەڵک وەردەگرن. ولە ئاکامدا ئەم پەدیدە بایەخدارە کەئەبو، هۆ بێ بۆ بێداری و روشت و پێشکەوتی مەعنەوی خەڵک، ئەبێتە هۆی مەستبون و ئەحمەق بونی خەڵک وەهەروا ئەبێتە هۆی سەرگەرمی و سەر قاڵ بونی دارا و دەوڵەمەندەکان.

باشترین نمود ـی عەینی ئەم هونەرە کراوە و گۆڕیاوە، هونەری شاپەسەنە، کەهۆی لەناو چونی خو و ئەخلاقی چاک بو.

بەگشتی گرینگترین مەسەلە یەکێ لە هونەردا ئەبێ لە بـەر چـاو بگـیردرێ، تـەلتیفی عەواتیف و تەهذیب و باش بونی کەیفی هەستی هونەروەرە، تا زەمانێ کە ئەم کارە حەیاتی یە، لە چوار چێوەی هونەردا لەبەر چاو نەگیردرێ، هونەر، جێگای ئەسڵی خۆی نادوزێتەوە.

ئێستاکەزانیمان ڕۆحی هونەر، پێوەندی بە جۆری ڕۆحی و پاکی دڵ و دەرونی هونەروەـ روە هەیە، جاکەوابێ، ئەبێ هونەروەر بەدڵی پاک وبێدارەوە چ لە زەمینەی سینما، تەئاتر،

Dr.Saleh Ebrahimi

رادیو، تلویزیون،شیعر وهونه، چریکەو چیرۆک، نەقاشی، موسیقی، سازو ئاواز و...خەریکی نوواندنی هونەربێ

* * *

Dr.Saleh Ebrahimi

نەو روز ، تازە بونەوەی بیرە وەری گـەورەی خزمایەتی ئینسان و سروشت و خۆرسکە

گزینگی بەهارو چرۆدانی دوبارە، مزگێنی نەو رۆزوها تنەوەی سالّی‌نۆی بەهـات‌ئەدا لەهەروە رزێکدا، لەهەرکات‌و سات و کـاوینگێکدا هـەموشتێک تـازە و نـوّی ئـەبێتەوە، هەرزەمان، دونیا و ئێمە و گشت کایینات لە حـالّی گـۆڕان و گوڕیـاندان. بـە لاّم، نـەورۆز ئاووهەوایێ تری هەیە، کاتی‌چرۆ دان و گولّ و غونچەدانی دوبارەی خۆرسک و سەرە تای کەژی نۆی‌بونە وەی دوبارەی سروشت وجیهانە.

بە گزینگی نە ورۆز دارو گژ و گیا و گولّ نە فەس‌و هەوایێ تازە هەلّ دەمژن و جوان و شاد و تەرو پاراو و عەتراوی ئەبن، چومەلّە و چەم دێنە جۆش و خرۆش و مەل‌و بالّندە کان دوای ماوەیە ک کز و کەنەفتی‌وکە سیرەبون، دوبارە بالّ ئە گرن و دەستە دەستە و پۆل پۆل سترانی تازەی ژیان دە خوێنن، کۆتر دە س‌دە کا بە گمە گم و کەولە کۆساران دە قاسپێنێ و پاساری لەسەر دار و گوێسواانان دەجر یوێنێ و بولبول لە نێو گولّ دە خوێنێ و چینە لە ریشەی دلّ و دەرون دە کا. رۆژ گڕو نوری تازە بە سەربانی ژیانی مرۆف‌دا دە پرژێنێ و خوێن‌لە شادەماری

Dr.Saleh Ebrahimi

ئینساندا به خۆرسك ده گەرێ و مرۆف گەش و شادئەبێ.

نەورۆز لەهه مو شوێنێکی زەویدا خۆی ده نوێنێ، هەست ئه کرێ و خۆنیشان ئەداو زەوی دەرازێنێتەوه و دونیا دەخه ملێنێ نەورۆز تایبەت به شوێنێك لەم گۆی ئـەرزه نـیه، هـی فه رهەنگ و مەرامێ تایبەت نیه، نه و رۆز جێژنی له دایك بونی خۆرسکی ئینسانه. نەو رۆز یادی سەرکەو تنی بەهاره بەسه رساردو سڕی زستاندا، یادگاری زاڵ بونی کاوەیه به سەر زوحاکی زاڵم و مارڕزدا، نەورۆز جه ژنی نه تەوەیی یه، که هەمو دەیناسن که چییه،نەورۆز هه مو ساڵێك ده گه ڕێتەوه و ده کرێته جێژن و شادی، هەمو ساڵێك. قسەی لێۆه ده کرێ، رۆزیان و تووه و رۆزمان بیستووه دیاره ئیترنیازی به ته کرارو دوپاته کردن نیه؟ چونکاهه یه، مه گەر خۆت نەو-رۆزته کرار که یتەوه؟ جا که وابێ باقسه کردن له نەو رۆزیش بەته کراروچەن پاته ببیسین. له زانست و ئەده بدا ته کرار به مەلال هێنەر و بێهوده دانراوه، ئه قڵ و ئاوەزته کرار پەسه ند نا کا، بەڵام هەست و ئیحساس، ته کراری پێ خۆشه، خۆرسك و سروشت ته کراری خۆش ده وێ، کۆڕو کۆمەڵگا ، نیازی به ته کراره. خوسك و خۆدکرد له ته کرار ساز دراوه، کۆمەڵگا بـه ته کرار، هێزو و زه ده گرێ، ئیحساس به دوپاته بونەوه،گیانیوه به ردێ، نەورۆز چـریکه و چیرۆکی جوانی و خوشیکیه، که لەودا ته بیعەت و خۆرسك ئیحساس و هەست و جامیعه و کۆڕوکۆمەڵگا پێکەوه دەس به کارن.

نه ورۆز که چه ندین سه تەیه نازوفەخر به سەر جیژنه کانیدیکەدا ئه کا له بەر ئەمەیه، که قەراداوێکی دەس کردی کۆمەڵایه تی،یا یه ك جێژنی داسەپاوی رامیاری نییه، جەژنی جیهانه و رۆژی شادی ئەرزه. ئاسمان و رۆژ، هەروا خرمەو چرتەو قرتەی چرۆدان وگوڵ و هەڵدان و له دایك بونی خۆرسکه و پڕو تەژییه له کەف و کوڵی هەر سەره تاو پەیدا بون و بوون و هاتنه بوون.

به ڵام جێژنی ئەم و ئەو، زۆربـەی دەم و کـات و سـات خـەڵك و ئینسـان له کـارگە، موچەومەزرا، دەشت و سارا، کوچه و کۆڵان و بازار، باغ و باغات و دەشـتی کشت و کـاڵ ده گیڕێته وه وله نێو تاوڵەو هۆده و لەژێر میچ و پشتی درگای به سراوداکۆ ده کاتەوه، قاوەخانه و

Dr.Saleh Ebrahimi

چایی خانه و کافه و کاباره، ژێرزەوی و سالۆن و خانوبە رەکان لەهەوایێ گەرم بەنەوت و گاز، روناک بەچرای لە رزوك بە دوکەڵ، جوان و رەنگین بە رەنگ و... بەڵام نە و رۆز لە ژێر میچی قورماوی، درگای داخراو، هەوای خەفە، لە نێو دیوارە بە رزو پڕلەدرزەکان کە بە جاڵجاڵوکە تە-نراو لە شارولەدێ لە نێوماڵ و لە نێو چوار دیواری دڵ تە نگدا، دەسی مرۆڤ دەگرێ بەرە و داوێنی ئازاد و بێ کەناری خۆرسک،رای دە کێشێ: کە بە هارگە رمو بە تیشکی رۆژ روناک و تەژی یە لەلە رینو لەرزین و شادی ئافە رینش و خولقاندنو بە دیهێنان، رازاوە بە با و باران، بێنی خۆش، پنگە و ئاخە لیوە، لق و پۆپی داخزاوی باران/ویکەوتو، پاک و جوان و دڵگیر و...

نە ورۆز تازە بونە وەی بیرە وەری یەکی گەورەیە، بیرەوەری خزمـایەتی ئینسـان و خۆرسک و تەبیعەت، هەموساڵێک ئەم روڵەفەراموشکارە، کە سەرگەرمی کاری‌دە س کرد و سازدانی سازدراوی دەس و قەڵەمی خۆیەتی، دایکی خۆی لەبیر ئەباتەوە، بەهاتنەوە بیری نەو رۆزی پیرۆز، دەگەڕێتەوە داوێنی ئەو ویەکتر بینینەوە ئەکاتە جێژن.

لەگەڵ ئەو داڵە بوژێتەوە، ئەم دیدار و یەکتر بینینە دەکاتە جەژن و شـادی. رۆڵە لەباوشی دایکدا، خۆی دەبینێتەوە ودایکیش لە کەناری زاروکدا، لەشـادی و خۆشیـان چرۆئەدا و ئەپشکۆیو خونچە ئەدا، رۆندک و سریشکی شادی لەلێو ئەبـارێ، هـاواری شادی ئەکا و دەس ئەکابە گاڵە گاڵ و چریکە چرین، جوان ئەبێتە وەو دەچێتە وە سـەر دۆخی جاران، دە بوژێتەوە و دە ژێیتەوە، بە دیتنی یوسفی بینا و بێدار ئەبێتە وە.

شارستانی و ژیاری ئێمە هەرچی پێچیدەتر و سەنگین تربێ، نیاز بە گەڕانەوە و نا سینە وەی خۆرسک لە ئینسانداژیانێ زیا تر دە کا و بە مجۆرەیە، کەنە و رۆز بە راوەژوی داب و دەستورە-کان کە پیر ئەبن و دەسوێن و دەپوێن و بێهودە ئەبن، هێز ئە گرێ و بۆ چونە نێودوارۆژ جوان تر و دە رخشان تر ئەبێ، چونکا نە و رۆز ڕێگایە کە، ئەو جەنگی دیرینەی کە لە رۆژگاری لا تیزوا کونفسیوس تازەمانی رو سۆو وێلتێر بەردەوامە‌یکاتە ئاشتی و دە سە ملانێ.

Dr.Saleh Ebrahimi

نه و رۆز تەنیا هەل و مه رجێك بۆ ئاسودەبون، سەیران و خۆش رابواردن نییه. نیازی زەروری جامیعه، خۆراك و ژیانی نەتەوە یە کیشه. دنیایێ که لەسەر گۆڕان و گوڕیان، پسان و تیا چون و پرش و بلاو بونه وەو لە کیس چون ساز دراوه، جیگایەك کەلەودا، ئەوەی سابته و نه گوڕدراو و هەمیشه پایەداره، تەنیا گۆڕان و تەغیر کردن و پا یەدار نەبونه، چ شتێ ئەتوانێ نەتەوە یەك، کۆڕ و کۆمەڵگایەك لە راست عه را بەی بێ بە زەیی رۆژگار، که بە سەر هەموشتدا تێ ئه پەرێ و پان و فلیقی دە کاتەوە و ئەروا، کەهەر پێگەیەك دە شکێنێ و هەرشیرازە یەك دە پسینێ لە زەواڵ بی پارێزێ؟

هیچ میللەتێ بە بەرەیەك و دو بەرە شکڵ و بیچم ناگرێ، میللەت و نەتەوە کۆز یلکه و کۆزێکی پێکەوە لکاوی بەرەو نەسلی موتەوا لیزۆر و زە وەندە، بەلام زەمـان، ئـەم تـیغه بێروحمه پێوەندی بە رەکان دەپسینێ و فرت و فتی ئەکا، لە نێوان ئێمه و پێشینا نمـاندا ـ ئەوانەی کە رۆحی جامیعەی ئێمه و نەتەوەی ئێمەیان ساز داوە و پێکیان هێناوە ـ شیوو دۆڵێکی تەنگە بەری بفەی مێژوی قوول کراوە، سەتەخالی یەکان، ئێمەی لەوان جیا کردۆتەوە، تەنیا داب و دەستوری باوی کۆمەلایەتین کە، بزر لە چاوی جە للادیزەمان، ئێمەی لەم دۆڵە،پرلەبفه رائەپەرێنێ و لە گەڵ پیشینانمان، وەلە گەڵ را بوردوە کانمان ناسیاو دە کا. لە دیمەنی پیرۆزی ئەم داب و دەستورە باوانەدایە کە ئێمه بوونی ئەوان لە رۆژگاری خۆماندا، لە کەناری خۆماندا وەلە «نێو خۆمانی خۆماندا» هەستی پێدەکەین و خۆیشمان لە نیو ئەواندا ئەبینین.وەجەژنی نەو رۆز،یەکێ لە پتەوترین و جوانترین باوی ماڵە باوانه، کەوا جوان و باو ماوه.

لە و کاتەدا کەداب و دەستوری نەو رۆز دە بەین بەرێوە، دەلێ: لەهەمو نەو رۆزێکدا که هەمو ساڵێك لەم ئاخ و **سەرزەوی یەدا** ئەیان کردە جە ژن و چراخانی و شـادی، خۆمـان دەبینین و لەم حاڵە داشانوێی تاریك و روناك و رو پەڕەی ڕەش و سپی مێژوی میللەتی که و نارای ئێمه لەراست چاوماندا لائەدرێ، بە رێژە ئەروا. ئیمان بەوەی نەو رۆز جەژنی ئیمەیەو باو با پیرانی ئێمه کردو یا نەتەجێژن، ئەم بیرو را پڕ هەیجانه .گە مێشکماندا بێدار دە کاتەوە که: بەڵێ: هەمو ساڵێك، تە نانەت لە و رۆژگارەی کە ئەسکەندەرئەم ئاوو خاکەی ئێمەی بە خۆینی

Dr.Saleh Ebrahimi

میللەتی ئێمە رەنگین و خوێناوی کردوە، لەکە ناری گڕتێ بەردان و سوتانی ئاسەواری و لاتمان، نەتەوەی خوێناوی ئێمە زوڕ جوان و راز اوەترو بە بیروباوە رێ زیاترەوە، جەژنی نە و رۆزیان دەگرت، بەڵێ: هەموسالێك! تە نانەت ئەوسالەی کە سەر بازانی قوتە یبە لە سیروان خەڵکی نوقم دەکردو مولهیك کوشتاری دەکرد، خاجدار و جە نگیز و تە یمورە شە لە و تورکاتی وەسمانی و ئاق قویونلو و سەلجوقیان و... خەڵکیان دەکوشت، لە ئارامبونەوەی غەمگینی شارە زامدارەکان لەکەناری ئاورگی سارد و سڕدا، نەورۆزیان زۆر بەگەرم و گوڕی دەکردە جێژن.

مێژولە «زێرینا ئامێدی» دەگێرێتەوە کە لەو سەر دەمەی کە عەرەبی هێرشکار لە قادیسییە ونەهاوەند لە ژێر تیغی تیژی بێ‌روحمیدا خەڵکیان دەگریاند، کاتێ و لاتی ئارام کردەوە و دژو دوژمنانی رەپێ‌نا، هەرلەو سالانەدا و دوایش نە و رۆزیان گرتووە و ئەو سەردەمەیان بە رابوردو پێوەند ئەدا.

نە و رۆز هە موکات و ساتێ خۆشە و بیست و بە زێر بووە، لە چاوی موغاندا، لەچاوی موبیداندا، لە چاوی موسوڵماناندا، هەمونە و رۆزیان لا خۆشە ویست بووە، بە زمانی خۆیان، قسەیان لێ کردوە. تەنانەت فە یلەسوفان و زانایان و هۆزانفانان و تویانە: «نە و رۆز رۆژی یەکە مینی ئافە رینشە، کە خودا دەسی کردوە ء بە خولقاندنی جیهان و لەشەش رۆژا یالە شەش دەورە) لە وکارە دابو، لە شەشە مین رۆژ دا خولقاندنی جیهان تەواو بوو جالە بەرئەمەیە کەیەکەمین رۆژی نەوسان «خاکەلیوە» یان، بە «هور موزد: خودێ» ناو بردوە و ئەو شەش رۆژەیان بە پاك و پیرۆز بژاردوە»

چ چریکە و چیرۆکێکی جوانە، جوان تر لە واقعییەت! بە راستی مە گەر هەمو کەسێك هەست ناکا، کە یەکە مین رۆژی بەهار، هەردەڵێ یەکە مین رۆژی ئافە رینشە. ئەوە نەورۆز بووە، دیارە بە هار، یەکە مین کە ژو کەشی نەوسان (خاکەلیوە) ش یەکەمین مانگ و نەورۆزیش یەکەمین رۆژی ئافە رینشە، قەت خوا جیهان و خۆرسك و تە بیعەتی لە پایینر یا لە زمسان یا لەهاویندا دەس پێ نە کردوە، دیارە یەکەمین رۆژی بەهار، شیناوەردی ئاخی گرتووە بە

Dr.Saleh Ebrahimi

لیوەوەو شین بووە و رواوە. سیلاو هەستان، قەڵپەزەی ئاو، تافگەی شەتاو، چرۆ کردنی دار و دەم کردنە وەی خونچە و گوڵ کردنی گوڵ و گیاو شاخە و پۆپەی دارو دەوەن لەنە و رۆزدا روی داوە، رواوە، بەردو داری ناوئاو سوواوە.

بێ شک، رۆح و گیان لەم کەژەدا سەری هەڵداوە و عەشق و ئەوین لەم رۆژەداگوورِواوە و یە کەمین جار رۆژ لە یە کە مین نەرۆزدا گزینگی داوە و زەمان لە تە ک ئەودا دەسی پێ کردوە.

ئیسلامیش رەنگێ جوان تری بە نـەو رۆز داوە، شـیرازەی کـردوەو ئـەوی بـە پشـتیوا نەیێ ئەستور، ئەوی‌لە مەترسی زەوال لەدەورانـی موسوڵمـانی کـوردە واری و ئـیرانیـاندا، پاراستووە ورای گرتووە؛نە و رۆز کە لە گەڵ گیان و خوێنی ئێمە تێکلاَ و ببو و لێکدرا بوو، گیانی نەتەوایەتی لە گەڵ ئاوێتە ببو. بەرۆحی دینی تازەیش گوێچی گرت، داب و دەستوری نەتەوەیی و نیژادی، لەتەک باوەر،بە دینی پیرۆزی ئیسلام و قورئان و عەشق و ئەوینی پرهێزی تازەیەک‌لە دڵ و هەناوی ئەم ساڵی تازەیە وا نەو رۆزەهاتەوە جێژ نێکی کونی کوردە بە خۆشی و بە هاتەوە،خەڵکی لەم ئاوو خاکەدا فرجکی گرتبو، گرێی خوارد و پێکەوە پێوەند دران و پتەو بون و پیرۆز بون.

نە و رۆز ـ ئەم پیرە کە گەرد و غوباری چەندین سەتە لەروی نیشتووە ـ بە درێژایی مێژوی کە و نارای خۆی، رۆژگارێ لە کە ناری موغاندا، زیکر و ویردی میهر پە رستانی خۆی بە گوێی خۆی بیستووە؛ دوای ئەوەلە کەناری ئاورگدانی زەردەشـتی‌دا، سـرود و سـروشی پـیرۆزی موبیدان و زە مزەمەی ئاوێستا و سروشی ئاهور مەزدای بە گوێدا خوێندراوە، لەوە بەدوا بە ئایاتی قورئان و زمانی ئەللا،رێزیان بۆداناوە، ئێستا سەرە رای ئەوە بە نوێژ و دوعا و پارانەوەی کوردی یارسان و دینی کۆنی کوردەواری و عەشق بە خواو ئەوین بە حەقیقەت گیانێ تازەی پێ ئەدا.

ئەم پیرە خاوەن بیرە وەری‌یە کە لەهەمو سەتەیە کداولە گەڵ هەمو بەرەونە سلێکدا و لەتەک هەمو باو با پیرانی ئێمەدا وێستاوە تا رۆژگاری ئافسانەیی گۆدە رزو گایو مێرت«مێردی گەییو» ژیاوە و لە گەڵ هە مومان بووە، و هەیە، ریسالەت و رۆڵی گەو رەی خۆی لەهەمودەم وکات و

Dr.Saleh Ebrahimi

ساتێکدا زۆر پڕ بە هێزی خۆی و بە عەشق و ئەوین و وەفاداری و خوێن گەرمی و رەزاشیرنی ئەنجام داوە و ئەویش سپی کردنەوەی ڕەنگی غەم وەهەڵقر چاوی پڕ چین و چروکە لە سیما و قیافەی ئەم نەتەوەنە جیب و زوڵم لێکراوەیە، کە لەگەڵ خوێن و ئێسک و پلوسکی خەڵکی ئەم سەر زەوی بەڵا و صەدام لێ دراوە لەگەڵ رۆحی شاد و خۆرسک و تەبیعەت لێکدراوە و گەورەتر لەهەموان پێوەندانی نەسلە،موتەوالی یەکانی ئەم هۆزونە تەوژمە، کە لە سەر چەقی چوار ڕێ یانی بەڵاو روداوەی مێژوگیرساوە و دامەزراوە و هەمیشەکە وتۆتە بە رهێرش و قینی قین لە دڵان و جەلادان و تاڵانکەران و هەروا پەیمانی یەکیەتی بە ستن لە نێوان هەمو دڵی خزم و کەس و کار، کە دیواری گرژ و تورە و بێگانە، چەندین دەوران لە نێوانیاندا ئەبووە دڕوی مەم وزین و دۆڵی قووڵی فەرامۆشی جیایی ئەخستە نیوانیان.

ئێمە لەم کاوەدا لەم دەم و ساتەدا لەم یەکەمین دەمی دەس پێکردنی سەرەتای ئافەرینشەدا، یەکەمین رۆژی خیلقەتەدا، لەرۆژی خوادا لە رۆژی ئاگرە سورەی ئاهوراییدا، نەو رۆزی پیرۆز ئەکەینە جێژن و ئاگر هەڵ دەکەین، ئاگری ئاهورایی. لە قووڵایی ویژدانی خۆماندا بە **پیاوەتی خەیاڵ لە سارای رەش و دەشتی سوتاوی هەڵەبجە، شاری هێرۆشیمای** کوردستان عبور ئەکەین و لە هەمو نەو رۆزگەلێ کەلە ژێر ئاسمانی پاک و رۆژی روناکدا لە سەر ئاخ و خاکی ئێمەکە رێزی لێ گیراوە و ئاگری نەو رۆز هەڵکراوە لەگەڵ هەمو زاروک و کوروکچ و لاو پیروژن و پیاوانێکدا کە خوێنی ئەوان بە نێورە گماندا ئەروا و رۆحی ئەوان لە دڵماندا تەکان دەخوا بەشواری دەکەین و بە مجۆرە (بوونی خۆمان) بە ناو یەک نەتەوە، لە نێو گژەباو گێژەڵوکەی توند و رەشەبای کوشندە و سوتێنەر و ئاڵ و گۆڕدەردا خۆرائەگرین و خولود بە گەل ئەبەخشین و لە هێرشی ئەم سەتەداکە ئێمەی لە خۆمان نامۆ و «نەبان» کردبو.

چ چریکە و ئەفسانەیەکی جوانە، جوان تر لە واقعییەت! بەراستی مەگەر هەموکەسێک هەست ناکا، کە یەکەمین رۆژی بەهار، هەردەڵێی یەکەمین رۆژی ئافەرینشە. ئەوە نەو رۆز بووە، دیارە بەهار یەکەمین کەژو نەوسان «خاکەلیوەش» یەکەمین مانگ و نە و-

Dr.Saleh Ebrahimi

ڕۆزیش یەکەمین ڕۆژی ئافەرینشە.

□ ئیسلامیش ڕەنگێ جوانتری بە نەو ڕۆز داوە،شیرازەی کرد وە و ئەوی بە پشتیوانەیێ ئەستور، ئەوی لەمەترسی زەوال لەدەورانــی موسولّمــانی کــوردەواری و ئــێرانیــاندا، پاراستووە و ڕایگرتووە.

□ نەو ڕۆز تەنیا دەرتانێ بوحەسانەوە، سەیران و خۆشگوزەرانی نــییە نیــازی زەروری جامیعە وکۆمەڵگا،خوراکی ژیانی نەتەوەیەکیشە.

لەم میعادگەیەداکە هەمو بەرەی مێژو وەچریکەو چیرۆکی میللەتێ حوزوریان هەیە لەگەڵ ئەواندا پەیمانی وەفا دەبەستین و «ئەمانەتی عەشق و ئەوین» لە وان بە وە دیــعە وئەمــانەت وەردە گرین «قەت نامرین» و «بەردە وا میراستین»ی خۆمان بە ناوی نەتەوەیەك کەلەم سارای گەورەگێ بە شەریدا ڕەگ و ریشەی لە قوولایی فەرهەنگی دارماڵ لە غینا و قیدا سەت و بێخەوش وجەلال و شکۆدا هەیە و لە سەر هێمی «ئە ســالەت»ی خــۆیی بــون لە راگــوزاری مێژودا راوەستاوە، لە سەر «رو پەرەی جیهان» صەحیفەی عالەم سەبت و زەبتی بکەین.

□ تەفتازانی لە بابی تەکراردا دەڵێ: تەکرار عەیب و خەوشی قسەیە مەگەر لە یادی مەحبوبدا، کە لەوێدا نە تەنیا جایزەکە یاد و ناوی ئەو تەکرارو دوپاتە بکرێتەوە، بە قسەش فەزیلەت ئەبەخشن [1]

وە رە تاگوڵ ئەفشانی بکەین
مامە نەورۆز!
تۆبە و چریکە،غەمکین و پرهەستەوە
تۆبە وکەنینە پاك و پڕ دەردەوە

---

١ ـ موتەوەل،روژنامەی اطلاعات صفحە ٦ ٥شەمە ٢٧ اسفند ٧١ و ٢٤ رەمەزان ١٤١٣ و ١٨ مارس ١٩٩٣ از
١ـگودەرز ـ جەمشید: مێژوی تەبەری، موعجەمولبولدانی حەمەوی، موروج الذهب نە و ڕۆژنامەی حەکیم عومەر ـ ی خەییام.

Dr.Saleh Ebrahimi

تۆ!بەو هەڵپە ڕکێ و خەندە وە
دیو و درنجی خەم لە دڵ ئە پە ڕێنی
تۆ!بە و کراسە سورو توزاوی یەوە
تۆ!بەم ڕۆمەتە ڕەش و چرچەوە
کە لە بەختی ڕەشت ڕەنگ ئەداتەوە
ڕەنگی خەم و پەرێشانی لە دڵ ئە شواتە وە
مامە نە و ڕۆز لە دڵتا خەمێ تاڵ و تفتە
خەمێ دارماڵ، دەر وێن ، بۆمان سەختە
دەنگ دانەوەی پێکە نینتە
دڵۆپەی ڕۆندک و فرمێسکتە
کە لە سەر چاوەی گیانت ئەتکێ
بە داوێنت دا ئە ڕژێ
ئێمەیش بە فرمێسکە کانت بە گوڕ ئە کە نین.
مامە نە و ڕۆز!
وە رە لە رومەتت تۆزی ڕەشی بتە کێنە
ئاگر بخە نێو کەوای سوری خۆتەوە
وەرە هەروەک مەلێکی دڵشاد و خۆش ئاواز
باڵ لێکدە تا دەم ترۆسکە تروسکی خۆرەتاو
لە بیر بە رەوە
ئەفسانەی خەمی دێرین
لە باتی سترانی تاڵ و خەفە تبار
ئەم شیعرەی شیرین بچڕین!
وەرە تا یە کتر گوڵباران بکەین و مەی لە جام،
بێ پەخشە لە یەک بشکێنین و گە لاڵەیی تازە ساز بدەین (شـــەپۆل). ئاران.

ئازادی وهەڵدانی مرۆڤانی:

مرۆڤ وهەربونەوەرێ وزیندویتریش بۆ هەڵدان و گەیشتن بە کەماڵی بـونی خـۆی نیازی بە ئازادی هەیەبەلاّم نوکتەو جێگای سەنجدان لێرەدایە کە هەڵدان وکەماڵی هـەر بونەوەرێکی زیندو لەپێوەندی ئەو لەگەڵ خۆرسکی و سروشتی وئـافەریدە بـونی ئـەو دەناسێندرێ.

هەڵدان وکەماڵی مروفا نیشلە پێوە ندی لەگەڵ فیترەتو حەقیقەتی وجودی ئەودا دەر دەکەوێ و دەناسرێ

حەقیقەتی وجودی مـرۆڤ عـەینی پێوەندی و ئـوگربونیەتی بـەحەق، پـێگەیشتن و هەڵدانی مرۆڤلە ((قوربی وجودی)) دێتەدی،ئازادی بەراستیش لەم پێوەندی نێزیکی و قوربلەخوا تا ریفدەکرێ، جاکەوابێ ئەتوانین بێژین: ئازادی راستەقینە هۆی هەڵدان و پێکەیشتنی بونی مرۆیا مرۆڤانیە.

بە لاّم نوکتەیێ گرینگ کـە ئـەبێدو پـاتەی لەسـەر بکـرێ ئـەمەیە کـە تەنیـا ئـازادی بەراستی‌یە،کە ئەبێتە هۆی پێگەیشتن و هەڵدانی ئینسان وئەنزان وە ((ئازادی)) وەهمی و نەفسانی تەنیا غوربەت و یەخسیری زیاد دەکا وهیچی دیکە.

ویژەو وێژاوەری رەسانەیی و مەشهوراتی زەمانە بێ ئەوەی لە بابەتهەرێم و سنورو حەریموکەوشەنێ،یا تایبەتمەندی و ماهییەتێ قسەبکەن، هەمیشە فو بە بۆقوکەرەناکانی چاورای خۆیاندا ئەکەن کە ئازادی هۆی هەڵدان وپێگەیشتنی مرۆڤانیە.

ئازادی هۆی بەرزوتەرز بونی فەرهەنگ وهەڵدانی بیرو هزرە،وگشتی بافی دیکەی، لەوچەشنـانە،قسـە دەکـەن و دەئـاخۆن، ئـازادی نەفسـانی هـۆی دوربـونی مـرۆڤ لەحەقیقەتی خۆی و غافڵ بونی ئەو پێکدێنێ.

بەڵێ ئازادی دەبێتە هۆی هەڵدانی مرۆڤ وبەرز بونەوەی باری فەرهەنگی ئەو، بەلاّم لەکاتی قسەکردن لەم دروشمە ئەبێ بزانین کە لەچجۆرە ئازادی یەکدەدوێـن ولەکـاتی کردەوەدا ئەبێ سەرنج بدەین کە نەکەوینە داوی لیبرالیستی ئازادی، چونکا لەوێدا نەتەنیا

Dr.Saleh Ebrahimi

ناگەینە هەڵدان و بەرز بونەوەی مرۆفانی، تـازە زنـجیرەی غـوربەت ودیـلی ئەویشمـان قـورس تـرکردوە و زۆرترمـان بـاداوە، وریـابین کـە ئـازادی نـێوان ئـێمە و لیـبراکـانو ئۆمانیستەکان تەنیا و تەنیا موشتەرەکێکی لەفزی و بیژەییە، ئێمە لە حەقیقەتی ئازادی و هەڵدانی مرۆفانی قسەدەکەین بەلاّم ئەوان لەژێر ناوی ئازادی دا دەم بێن و قفڵ لەدڵ و دەرونی مرۆفانی ئەدەن شۆڕشی دینی پەیام هێنەرو مزگێنیدەری ئازادی بە راستیە.

ئازادی یەک کە دوربێ لە دەسەلاّتی شەیتانی تیکنو کراسی، بوروکراسی وسەرمایە سالاری، بۆنی **گوڵی خۆشبۆی مـەعنەوەیەت و** هـاودڵی و هـاورەنگی دەشت ودەری شۆڕشی دینی پڕوتەژی کردوە.

هەمو فەلسەفەی «ژان پۆل سارتێر» (Jan Poul Sarter) هەول وتەلاشە بۆ رزگار بون لەبێ هیوایی و تەناقوزو نائومێدی، کە بەشەری رۆژاوابێ، ئەو لای وایە ئازادی بـەشەر محاڵە، بەلاّم بە داغەوە چون ژان پۆل سارتێر خۆیشی هەروەک زاناکانی تری رۆژاوایی رێگاچارە لە چوارچێوەی زات وتەواویـەتی ئـازادی ((ئۆمـانیستیدا و کـەوتنە خـوارێ، بەشەری تازە و مل بادانی ئەو، کە بۆی دەگەرێ، سەرگەردانی ئەو زیادئەکا.

ئەبێ بزانین **ئازادی بێجگە لەپێوەند لەگەڵ حەقدا، واتـای بـۆنیە،** جـا هـەر لەبـەر ئەمەشە کە ئازادی رامیاری و کۆمەلاّیەتی رۆژاوایش بـێجگە لە زیـاد کـردنی فـاسیلەی چنیایەتی و قودرەتیابی بور ژوا و غەڵەبەی رۆحی سەرمایەداری و پول ودراو پەرستیو شەیئی بونی مرۆف وپەرە گرتنی ئیمپریالیزم و بێدادگەری کۆمەلاّیەتی شـتێ تـری لێ سەوز نەبوەونابێ.

ئێمەلامان وایە مرۆف عەینی تەعەلوقەو **ئینسان بۆگەیشتن بە ئازادی** و میوەو بەردانی تاکی حەقیقی خۆی ئەبێ بگاتە تـەعەلوقی **بەراسـتی بـەخوا** ولەئـەم وئـەو دابـڕدرێو لەئوگرداربونی خۆ بۆلای خوا سوربێ، نەکلەروی نەزانی و خۆقەف کردن و خـۆبەزل زانی خۆی دوربخاتەوەوئینکاری بکا.

خوی چاک وداب ودەستوری ژیان ـ بالەدیمەن وروانگـای خـۆرسکی و سـروشت

Dr.Saleh Ebrahimi

لەزەتی گیانی و رۆح وەربگرین، تەماشاو روانین بۆ روانگای جوانی خورسک بەلەش و لاری مرۆڤ گیانێ تازە ئەبەخشێ گولە رەنگاو رەنگەکان، دەشت و دەری سەر سەوز و **رەنگین، ئاسمانی پر ئەستێرەی گەشەدار، ئەم هەموە جوانی و** خـوشیکیە بـەپیێ زەوق وچەشەیەک کە لەنێو دڵ و دەرونی مرۆڤدا هەیە لەتەماشای ئەوانە لەزەتئەبا و شادئەبێ، **دیارە ئەم شادبونە، تەنیا لە لەزەتی رواڵەتی داکۆنا بێتەوە.**

لەم ئەرزەگردوپانوگۆ و بەرینەدا ئینسانگەلێ پەیدائەبن کە تە ماشای **روانگای جوان، ئەوان ئەخاتە بیرکردنەوە؛ لەبارەی رازی خیلقەتی پڕ قـوردەتی ئـیلاهی**، ئـەوانـە لەم بیرکردنەوەو پەی بردن بە رازو رەمـزی جیهـانی ئـافەرینش زۆر لەزەت ئـەبەن، ئـەوانـە بەچاوێ بەرزترو وردتر ئەروانە، روانگای جوانی خۆرسکی و سروشت، جا هەر لەبەر ئەوەش لەزەتی ئەمانە، لەلەزەتی کەسانێ کە دارای ئەم تایبەتمەندی یە نین زیاتر و بـەر فرەترە، ئەگەر تۆتـابلۆیەکـی نەقـاشی جـوان لەبـەرچـاومنداڵـێکدا دابـنێی، ئـەومنداڵـە لەتەماشای ئەوە لەزەتئەبا، بەڵام ئایا لەزەتی ئەولەگەڵ لەزەتی کـەسێ کـە دەچـێتەنێو وردەکاری ئەوتابلۆیەو لەودیـوی ئـەوەوە هـەزاران ئـافەرین بـەنەخشێنەری ئـەو دەڵـێ، بەرابەرن؟

هەر جۆر بێ ئەگەرتائێستا لە لەزەتی زاهیری کەڵکمان وەرگرتوە بالەمەودوا بکوشین **تالەلەزەتی رۆحانیش لەزەت ببەین، گوڵی جوان و رەنگین ببینەو لەمەزنی وگەورەیی گـــوڵ ئـافەرین بـروانـە**، لەنـیوە شـەودا بـروانـە ئـاسمانی پـر لەئـەستێرەی جـوان و گەش ولەراست خوای خولقێنەری ئـەوانـەسەربچە مـێنەوە؛ ئەوسـا دەزانـی چ شـادی و خۆشیەک روتتێ دەکا، بەجۆرێ کە بێجگەلەزاتی حەق تە عالاشتێ ترنەبینی «لَقَدْ جَعَلْنٰا فِی السَّمٰاءِ بُرُوجاً وَزَیَّنٰاهٰا لِلنّٰاظِرِینَ»[1] یانی: بەراستی لەئاسماندا بورجگەلێکمان سازداوەو ئەوانەشمان بۆ تەمـاشاکـاران رازانـدوتەوە. ئـەم بـاسەلە روژنـامەی شەهـادەی کـوردی

---

١ ـ سورەی حجر ئایەتی ١٦

Dr.Saleh Ebrahimi

ژمارەی ٣٩٤ سالی ٩ گوڵانی ١٣٧١/٢/١ هەتاویو ٢١ نیسای ١٩٩٢ زاینی بەقەڵەمی (شە پۆڵ) بلاوکراوەتەوە.

دوا رۆژهی موسوڵمانانە

بە راشکاوی دەبێ بڵێین: دوا رۆژ هی موسوڵمانانە وشا بەخت‌لەبەختی ئەواندا لەهات دایە، مادام لەسەر رێبازی خوا سوربین و لەرێگاری ئەو لانەدەین (ذٰلِکَ فَاِنَّ اللّٰهَ لَمْ یَکُنْ مُتَغَیِّرًا نِعْمَةَ اَنْعَمَهُ عَلٰی قوم حَتّٰی یُغَیِّرُوا مٰابِاَنْفُسِهِمْ) مە شی خوا وایە، کاتێ نیعمەتێکی بە هۆزێ یا بە تاکێ یا بەگەل و نەتەوەیەک‌دا، نای گۆرێ و لیان ناستێنێتەوە، مەگەرئەوەی ئەوان خۆیان بگۆڕن ولەرێگا لادەن وکل بن وتل بن ەوە، سەرە و شۆڕ بەرەو گۆڕ، بگۆردرێن یاخۆ بگۆڕن واتا: چاک‌بون، خراپ بن لەئەسپی ناز ونیعمەت دابەزن و سواری ئەسپی ئەجەل وبەدفەڕ بن‌وهەوساری خۆیان بدەنەدەس‌هەوای نەفس وشەیتان بەکارو کارابون،ئێستا بێکارە ویەیتارە کەوتون، بڕوا داربون،ست‌بڕوا کراون، **دڵسۆزبون، قین لەدڵ کراون، لەدڵ و دەرونی خۆیاندا خۆ بخۆنەوەو ببنە خۆرە لەنێو** یەکدودا، جا ئەگەر بتوانین بەر لەوخوە دزێو وکرێتانە بگرین و خۆ بە خۆ چاک و دڵ ودەرون پاک بین وبەکار و تێکوشەرو ئازابین و خۆ لەخوی بەد فەڕی دور راگرین و بۆ یەکتر هەرە وەز بکەین، کومەگی یەک بین و ماڵ وناموسی یەک‌ترین، وەکوهی خۆمان بزانین و بیان پارێزین لەدڵ پیسی لەگەڵ یەکتر خۆلادێن و ئەوەی بۆ خۆمان پێمان خۆشە هەمان بێ، بۆ هاونیشتمانیەکانیشمان هەروابین وبڕوامان بە خوا بتەو بێ،ئەوا دوا رۆژ هی ئێمەی موسوڵمانانە.

ئاوێنەی مێژو:

چریکە و چیروک و ئەفسانەی مێژویی ئاوینە یەکە، ئەکرێ وێنەی خۆمان و وێنەی بەرەی ئەنزان و ئینسانەکانی تری تیدا ببینین، مرۆف لە رۆاوەی رابوردو، ئەزمونی رۆژگار بۆ هێمدانان و بناغە رێژی دوا رۆژی چاکتر وبەکەڵکترو بەختەوەرانەتر سود وەر دەگرێ، جا لەبەر ئەوە ئەبێ مرۆف هەمو روداوەکانی رابوردو، جوان بداتە بەر جەنجەری

Dr.Saleh Ebrahimi

سەرنجو بەباشی لیان ورد بێتەوەو شیان بکاتەوە بەدوکاسنەوسیگانە وەردی بداتەوە، ئەوسا بیکاتە کەشاو، یائاوەنیا وتوەمی کار وکردەوەی تیا بچێنێ، لەئەزمون و تاقی کردنەوەی تاڵ و تفت وژەهراوی تا ئەزمونی شیرین وشادی هێنەر، دیارە زۆرێ لە زاکون و داب ودەستوری کۆمەلایەتی وبنەرەتی کارو باری و خوی چاک و ئەخلاقی پاککە نەزم ونیزام وتەکوزی کۆمەڵایەتی پێ دائەمەزرێ، لەسەر ئە ز مونی رابوردو، دامەزراوە، چ ژیارو شارستانیتی، یاماف، جوانی وناحەزی کاروکردەوە (حُسْنُ و قُبْحِ اَفْعالْ) و رەفتارو ئاکاری عادی خەڵک، کەبریەتی لەئیستقرایەکە، مرۆڤو ئەنزان بەدرێژایی هەزاران ساڵ ژیان لەپێجەڵە پوچی‌گرێ پوجکەی گۆمەڵایەتی‌دا بەراوردی کردوەو هەڵی سەنگاندوەو میوەو نەتیجەی ئەوەی بەوێنەی زاکۆن وقانون، پێشکەش بە کۆمەڵگای بەرەی مرۆڤ کردوە.

ئەم چریکە نموداری پیشەوکردوکرو، خوو ئاکارو تێک هەڵەنگوتنی بەکۆڕو کۆمەڵە، جەنگ، دژو دوژمنی، ئاشتی ودۆستی، بەتیکرا تیکرای رەنگ‌دانەوەکانو دەنگدانەوەکانی ئینسان و ئەنزان لەراست روداوەو دژواری یەکانی ژیاندا، ئەوە جۆرێ بیرکردنەوەو تیفکرینی کۆمەڵگای رابوردوەوە، بەهەمو جوانی و ناحەزی و دزێوی یەوە[1].

سازوئاواز لەدو روانگاوە:

ئەگەر لەیەکێ لەلایەنگرانی موسیقا بپرسن کە سمفونی یانی چی؟ لە وەڵامدا پێت‌دەڵێ: سمفونی شوێنەوارێکی گەورەی موسیقایە کە بۆ ئورکیستیری موسیقا دەنوسرێ ولەچار بەش‌ساز دەکرێ: دیارە ناوی چەن کەسیش لەموسیقازانەکانی ناوداری جیهانیش‌دەبا کە سمفونی نبوغ ئامیزیان بەدی هێناوە، کە بتهون، چایکوفسکی، موتسارت‌بەر لەهەموانە، بەڵام ئەگەر هەر ئەو پرسیارە لە موسیقازانێک بکرێ، یەکەم ناوێک کە بەزاریدا دێ (هایدن)ە چونکا زۆربەی خەڵک (هایدن) بەباوکی سمفونی ناو

---

١ ـ بەرکوڵی کتێبی رامیاری مەدینە نوسراوی فارابی ـ (شەپۆل).

ئەبەن، چون: بتهون، موتسارت و مامۆستایانی دیکەی موسیقای سمفونی، لەساختەی زۆرو زەوەندی خۆیان بۆ ئورکیستیری سمفونیک لەموسیقای هایدن مایەیان گرتوە، بەتیکرا شوێنەواری ئەم موسیقازانا، ناودارانە بۆ ئەوان، هەروەکو کتێبێک بوەکە دەرسی لێ فیربون وزانستی خۆیان پڕ ترو غەنی تر دەکرد [1]

ئاو وژیانی هەموچت:

قورئان هۆی ژیان و یەکەمین لانکەی جولە ندەو خزۆکی بە (ئاو) ناو بردوە، زانستی ژین ناسیش، هەر ئاوی بە بنەرەتی ژیان داناوە، بەو جۆرد، توێژانەوەکە سەبارەت بە ساختومانی گشتی جیسمی زیندو، ئەنجام دراوە، نیشانی داوە کەئاو وکەربۆن نێزیکەی ٩٨ لەسەتی جیسمی بونەوەری زیندوی پێک هێناوە، هەروا توێژانەوەی زانستی زەوی ناسیش، دەگەیینێ کەبەر لەپەیابونی ئاو، ژیان لەسەرگۆو خرۆکەی زەوی نەبوەو جادوای پەیدا بونی ئاو وساز بونی زەریاو ئەقیا نوسەکان، کەم کەمەژینگەی لەبارو باو بۆ ژیانی بونەوەرانی زیندو، وەجۆرا و جۆر بونی ئەوانە، بەدی هاتوەو خزۆکەکانی سەرەتا، لەیەکەم رۆژی ژیاندا لە زەریادا بون و لەدواییدا هاتونەتە سەر بەژ وویشکانی.

گرشمەی یەکبون:

لەمێژوی ئەدەب و هونەر وخونیشان دانی زانست لە خۆرهەلاتدا جار جارە گەورە گەورەیەک سەریان هەڵداوەکە لەهەربارو بابەتێکەوەدارای **شوێن و پلەو پایەی بەرزوبلیند بون**، کەسانێ کەبەتێکرا لە دەورو بەری وجودیاندا بەقسەی **مەلاصەدرا** کەسایەتی مەجازیان،ئەفسانەگەلێکە، توێژا نەوەیە لەفۆلکلورو باوی کۆمەلایەتی‌دا بەیانگەری ئەم قسەیەکە خەڵکی ولاتی ئێمەکاتێ دەس دەکەن بە چریکەو چیرۆکسازی کەسایەتی، تاکێک کە لەچەن لاوە یا لەبارو با بەتێکەوە بەچاک وبەرزو چازان وگەورەتری

---

١ ـ ن ـ کولوسووا، سەرەتایەک لەسەر ناسینی موسیقا ـ کەیهان چوارشەمە ٢٠ ئازەر ١٣٧٠ی هەتاوی لاپەرەی ٦ و ١١ دەسامبر ١٩٩١ زو ٢٠ سەرماوەزی ١٦٠٣ک و ٤ جمادی‌الثانی ١٤١٢ک (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بزانن، تایبەتی گەلێ لەودا ببین کە لەخەڵکی دیکەدا بەر چاویان نەکەوێ و زۆریان پێیدا هەڵدەڵێن یەکێک لەوانە، مەولانا عەللامە، سەعید **نورسی** و مەولانا **نوسخەی جامیعە خالد شارە زوری یە،** لەم وتارەدا ناتوانین لە بابەت ئەو هەموەچریکەکەلەبابەت ئەو دوزاتەوە گوتراوە قسەبکەین تەنیا بە نوکتەیەک ئاماژە دەکەین و درگای لێکۆڵینەوە، دەخەینە سەر گازەرەی پشت تا ئەوانەی کە دەیانەوێ، تۆیشوی خۆیان لەوە بە دەس بێنن خەریک بن.

لەدیوان وقسەی زۆربەی عارفان و خواناساندا هۆنەوشیعروو تەیەک دەبیسین و دەبینین کە واتای وەحدەتی وجود، ئەدایەکێ لەو قسەوباسانەی کە لەفەلسەفەدا هۆی قڕەقڕ و قسە لێکردن بوە، مەسەلەی وەحدەتی وجودو یەکبونە، کەئایا حەقیقەتی دەرەوە، یەکە یا زۆرە.

لەحیکمەتی **موتەعالیەدا**، دوای قسەکردن لە موشتەرەکات وهاوبەشبونی مەعنەوی وجودوقسەکردن لەوەکە وجود ئەسلە، نەتیجە دەگرن، کە ئەشیای خارجی هەرچەندە وێنەی جۆرا و جۆریان هەیە، لە باتندا حیکایەت لە **یەک حەقیقەت دەکەن** وئەویش هەمان ئەسڵی بونی ئەشیایە، دیارە کەسێ کەبروای بە **تەوحیدهەبێ**، دەگونجێ بە وەحدەتی وجودوکەسرەتی مەوجود بڕوای هەبێ، وکەسرەتی مەوجود بەواتای ماهیاتی مەنسوب بەو جود، بزانێ و حەقیقەتی وجود لەروانگای ئەودا خاوەنی ئەنواع و تاکەتاک و پلەو ئەجزای ئەقڵی و دەرەوەبێ، ئەبێ هیچ جۆرە قیام وعەرەزێ سەبارەت بە ماهیات لەگۆڕدانەبێ بەڵکو وجود حەقیقەتی واحد، سادەی قایمی بەزات بێ وتەنیا ماهیات ئەدرێنە پاڵ ئەو حەزرەتەو ئەوە ماهیەتن کە زۆروموتەکە سیرن، نەک حەقیقەتی وجود، ئەم واتای وەحدەتولوجودە بیروڕای فەلاسیفەیە کە نەتیجەی لێوەردەگیردرێ کە ئەشیا باوەکو لەباری تایبەتمەندی وئاسەوارەوە، جیان، هەمو لەوبارەوەیە،کە مەوجودن، یەک حەقیەتن وئەویش هەمان ئەسڵی بونی ئەشیایە ومەوجوداتی جیاجیا لە حەقیقەتی بوندا پێکەوە، یەکن و وەحدەتیان هەیە.

صەدر المتألهین بە بەیانی بیری وەحدەت لە عەینی کە سرەت وکەسرەت لەعەینی وەحدەت وبیری ئەسالەتی وجود توانیویەتی، تەسویرێ تازە لەجیهانی بوندا بخاتە بەرچاو، هەرچەن ئیشراقیون بەئەسالەتی ماهیەتبڕوایان هەیە کە **لەگەڵ عارفان و خواناسان یەک دەگرنەوە.**

خواناسان بڕوایان بەوەحدەتی وجود ومەوجود هەیە، عارف دنیا بە ئاوێنەیەک دائەنێ بۆ نیشان دانی وێنەی حەق (خوا) بەپێی بیروباوەری عارف مەوجوداتی جیهان بێجگە لەوە کە نیشانەو ئایەتی حەقن چتێ ترنین.

ئیمام محەمەد غەزالی فەرمویەتی: عارف وخواناس لەنشێوی پەستی مەجازەوە باڵی گرتوەو فڕیوەتە نێو ئەوجی حە قیقەت، جادوای پێگەیاندنی خۆی لەو میعراجەدا بەعەیان وبەئاشکرا دەبینن کە لە جیهانی بوندا بێجگە لەزاتی خواچتێ دیکە لەگۆڕدانیە، هەمو شتێک بێجگە لەزاتی ئەو هالک وبۆتیا چونن (كُلُّ شَيْءٍ هالِك اِلاْوَجْهَهُ) نەتەنیا لەیەکزەماندا بەڵکو لەئەزەل وسەرەتادا.

لە محیدینەوەیەکە ئەسلی وجود، لەهەربارو با بەتێکەوە، واحدو تاکەوکەسرەتی بۆنیە، هەم وجود یەکە، هەم مەوجود وەئەگەر حەزرەتی حەق خۆی فەیز بدا مرۆف ئەتوانێ جەرەیانی حەق لە خۆرسک و لەمادەو عونسوردا ببینێ و وێنەیەک نامێنێ کە حەقی تیا نەبینێ، جا ئەمەیە کە هەمیشە ئارەزویانە کە ئەشیا(کە ماهی یە) بۆیان دەربکەوێ.

جا ئەوەیە، کە شاعیران و خواناسان و عارفان دەڵێن:

چارینەی بابا تاهیر

بە صەحرا بنگەرەم صەحرا تەوینەم

بە دەریا بنگەرەم دەریا تەوینەم

بەهەرجا بنگەرەم کوەودەرو دەشت

نیشان ئەز قامەتی رەعنایی تەوینەم

Dr.Saleh Ebrahimi

چارینه:

خۆشـــائانانکی ئەزپاسەرنەزونەن

میـانی شـوعله،خـوشک وتـەر نـەزونەن

کـــەنیشت و کـــەعبەو بتخـــانەو دەیــر

ســـەرایـــی خـالی ئـەز دلبـەر نـەزونەن

چارینە:

یـەکـێ بـەرزی گەرێنـالان دەریـن‌دەشت

بەچەشم خون فشـان ئـالاله مـیکیشت

هەمی کیشت‌و هەمی گوفت ئەی دریـغا

کێ بایەد کیشتن وهیشتەن دەرین دەشت

چارینە:

گـەرەم رانـی، وەرەم خـوانـی تــەزانـی

وەرەم ئـــاخر بســـوزانـــی تـــەزانـــی

وەرەم بـەر سـەر نـەهی ئـەلوەندو مـەیمەند

نـــەمی وازەم خـــودا زانـی تـــەزانـــی

مەنسوری هەلاجیش وتی: من حەقمو شێخی شەبو ستەریش دوای ئەو، وتی: **بێجگە لەحەق کێ هەیە**، بیژێ حەقم، خوایش فەرمویەتی: لەکاتی دەردودا غدا بلێین (اِنا لِلّٰهِ وَ اِنّا اِلَیْهِ راجِعُونَ) ئێمە هی خوایان و بۆلای ئەویش لەگەڕانەوەداین.ئەم مەبەستەلە رۆژنامەی شەهادەی کوردی بەقەڵەمی شەپۆل ساڵی ۹ ژمارە ۳۸۲ لە ۱۷ دسامبر ۱۹۹۱ زو ۲۶ ئازەری ۱۳۷۰ ی‌هەتاوی بلاوکراوەتەوە.

فەرهەنگ ومەعنەوییەت؛

فەرهەنگ بریەتی یە: لەزنجیرەیەک ئوسول و داب ودەستوروزاکۆنی خوو ئەخلاقی و کردەوەیی و رەفتاریٚ کەتاکە تاکی، یەک کۆمەڵگا لەکەناری یەکترین ولەپێکەوە بوندا دەی گرنە بەرچاو ورعایەتی دەکەن.

یەک کۆڕو کۆمەڵ چ گچکە بیٚ وەکو بنەماڵەو خاوخێزان، چ گەورە تربیٚ وەکو گەرەک، فێرگە، کارگەو... یالەبیچم گرتنی پەرەدارتردابیٚ، وەکو نیشتمان، یا بەواتایی گشتی تر کومەڵگای مرۆفی وئینسانی لەجیهاندا، ناچارە راکۆن و زاکۆنیٚ قەبوڵ بکا، کەپێکەوە ژیانی تاکە تاکی ئەو کۆمەڵگایە، دەگونجێنیٚ و دەبێتە هۆی پێوەندی باشترو شیاوتری ئەو کۆمەڵگایە، لەگەڵ کۆمەڵگای تر، لەپلەییٚ پەرە دارتری مرۆفانی دا.

فەرهەنگ لەکۆڕو کۆمەڵگای جیاجیادا دیارە یەکسان ویەک جۆرنیە،

لەزۆر شوێنی تایبەت لەجیهان، هۆزێک یا نەتەوە یەک، هەن کە **داب و دەستوروباوی تایبەت بەخۆیان** هەیە وزاکۆنێک بەرێز دەگرن،کە لەفەرهەنگ وباوی کۆمەڵایەتی هۆزو کۆمەڵگاییٚ تر دور لەزاکۆن بیٚ و دژی ئوسول وبنەرەتبیٚ، بەلاّم بەگشتی لەنێوکۆروکۆمەڵگای پەرەداری مرۆفانی، داب و دەسوری، قەبوڵ کراو وجودی هەیە، کەگشت ئینسانەکان و مرۆفەکان لەراستی و دروستی ئەوەدا بیروراو باوەڕیان یەکەوراستە وباشە، هەر چەندە لەواتاو میصداقی ئەوئوسول وزاکۆ نەدا، جیایی بیرو باوەر هەبیٚ، بۆوێنە ئەو ئوصول وزاکۆنانەی قەبوڵەوبەرەی مرۆف پییٚ باشە ئەسڵ وبنەرەتی ئازادی یە، بۆ تاکەتاکی بەرەی ئینسانی، دەس درێژ نە کردن بۆ ماڵ و گیان و ناموسی خەڵکی دیکە، پەسەند بونی چاکەو چاکی، خۆشەویستی، فێربونی عیلم وزانست، پاکی، یا ناشیرینی و دزێوی زوڵم، ستەم، کوشتن، پیسی وچەپەڵی، نەزانی و...

جاکەوابیٚ چتگەلێکی ئوسولی وداب و دەستوریٚ لەجیهاندا هەیە،کەگشت تاکە تاکی ئینسان وئەنزان لەئەسلی بون و بنەرەت بونی ئەوانە بیروباوەریان یەکەوبڕوایان بەو ئوصول و زاکۆنە هەیە، بەلاّم لەکۆمەڵگای بەرتەسکتر، ئەم یەکیەتی بیرو رایە دەشێویٚ و

ئالۆزدەبێ ودەگوردرێ وجیاوازی بەدی دێ.

چونکا بەرداشتی جیاواز لەیەک ئەسڵدا وجودی هەیە، کەیەکبونی بیرورا لەپاژدا نەگونجاو دنۆینێ.

دیارە لەرۆژگاری پێوەندی، پێوەندو تیکلاوی، رۆزتر کۆڕو کۆمەڵگا، لەگەڵ یەکتردا، تێکلاوی فەرهەنگی بێ رەنگورو دەکا.

تێ هەڵەنگوتن:

تێ هەڵەنگوتنی فەرهەنگەکان لەیەکتر، بەرەبەرە یەکێ لەو فەرهەنگانە سەر دەکەوێو بەسەر ئەوانیترا زاڵدەبێ و ئەوانیتر دەگۆرێ و بەرەولای خۆی دەیان کێشێ و خو وئاکاروگۆڕیانیان بە سودی خۆی تێ دا بەدی دەهێنێ، هەرچەندە فەرهەنگە رەسەنەکان کە بیانەوێ خۆڕابگرن لە راستئەو فەرهەنگە هێرشکارە بێگانەدا تابشت دەینن و تیاناچن، بەڵام ئەزمون نیشانی داوە، کە ئەگەر پارێزگاری لەفەرهەنگ نەکرێ، فەرهەنگی ریشەدار وزیندوشکەم کەم زەرد هەڵدەگەرێ و کز وسیسدەبێ و ئوسول و خوو ئاکاروخولقیان بەدرێژای رۆژگار بەرەولای فەرهەنگەزاڵە کە دەگۆردرێن و سەرەنجام تیا دەچن.

هەرچەندە **کۆڕوکۆمەڵگا لەژن ومێرد** بەجوتە ساز بوەو فەرهەنگی کۆمەڵگاش بەکاروکردەوەی هەردوچینی ژن و پیا و،دیمەن وشکڵ دەگرێ وبەردەوام دەمێنێ، بەڵام ئەکرێ بڵیین کە نەخشی ژن لەپاراستن و بەردەوامی فەرهەنگ لەپیاو زۆرتروبەرفرەترە، چونکاژن خۆی بەناوی نیۆی لەکۆڕو کۆمەڵدا دێتەژمار فەرهەنگ،**لەلایەکی دیکەوە بەپەروەردەکردنی زا روک وفێرکردن** و بارهێنانی منداڵ کە لەهەردو **توێژی کوڕو کچن، فەرهەنگی خۆی ئەدابە بەرەی داهاتو.**

لەم راگوێزان و جێ بەجێ کردنەدایە کە ئەگەر ژن پا ریزەری فەرهەنگی خۆی بێ، فەرهەنگهەر بەو ئەسڵەوە، ئەچێتەنێو بەرەی داهاتو، بەڵام ئەگەر خۆی یەخسیری فەرهەنگی نامۆ وبێگانەبوبێ، فەرهەنگێ کە رای دەگوێزێ، فەرهەنگی ئالۆزاوو

Dr.Saleh Ebrahimi

شەمزاوەو کەچ ولار ئەبێ کە بەلای فەرهەنگە نامۆزاڵەکەدا دیمەن و شکڵ ئەگرێ و بەخۆدادێ،جاوای بۆ بەرەیەک بەفەرهەنگی گۆڕدراو بە فەرهەنگی نامۆ هەڵبدا کەنەئەسالەتی فەرهەنگی خۆیان هەیەو نەئەسالەتی فەرهەنگی نامۆو بێگانە.

لێرەدا پرسیارێک دێتە پێشەوە، کەئەگەر بەرەیەک ئەسالەت و رەسەنی فەرهەنگی خۆی لەکیس‌بدا، چ چارە نوسێکی دەبێ؟ وەکو کوردەکانی هەڵەبجەیان بەسەردێ و بەگازی خەردە ل و سیانورو بۆمبی شیمیایی صەدام، عەرەبی تەکریتی ئاگر ئەدرێن و دەبنە هیرۆشیمای کوردستان. لەبەر ئەوە زیاتر لە چواردەسەتە، دەسیان لەفەرهەنگی باو باپیرانیان هەڵگرت و خزمەتیان بەزمانی قورئان کرد کە عەرەب بەزمانی خۆی دەزانێ، دەک قورئان لەگورچوی صەدام و درۆزنانی مێژوبدا کە قورئان دەکەنە هی خۆیان، چونکاهەمو دەزانین قورئان هی گشت موسوڵمانانە، چ فارس،کورد، تورک و...بێ ئیتر بە تەنیا هی عەرەب نیە.

وەڵام بۆ ئەو پرسیارە ئەمەیە کە ئەسالەت و رەسەنی فەرهەنگی پتەوی‌و کەسایەتی بەتاک ئەدا کە ئەو لە دودڵی ودڕ دۆنگی بیری و هزری و رۆحی دەپارێزێ، کەسێ‌کەخێوی فەرهەنگی رەسەن و پاڵاوتە ودروست‌بێ و لەسەر خۆی بزانێ کە بەو فەرهەنگ و داب ودەستو رانەی باوی نەتەوەی خۆی رەفتار بکاو خۆی‌لە وانە، دانەڕنێ، لەکەف و کوڵی دڵ و دەرونی و رۆحی کە مرۆف توشی هەڵ چون ونائارامی دەکا لەرێگای دورستی ژیان دەری دەپەرێنێ، دەپارێزرێ و ساغ دەمێنێ، کەسێکی ئاوەها پشتیوانی مەعنەوی کافی،بۆ بوز دەخواو ئەبێتە خێوی ئەقیدەو باوەرێکی بەردەوام‌و لی بڕان و لێ نەوین کە بۆگەیشتن بەئارمانجی بەرزی مرۆفانی پیداویست، زۆر ئاسان دەی گرێتە باوەش، چونکا هەم لەخۆی و هەم لە فەرهەنگی دروستی خۆی دڵنیایەو هەر ئەم دڵنیابونە شە کە دەبێتە هۆی بەدی هاتنی تەوازونی فیکری و ئارامشی رۆحی و خوی پەسەند و چاکی مرۆفانی و ئینسانی یانێ: رێزدانان بۆ ژن. (شەپۆل)

* * *